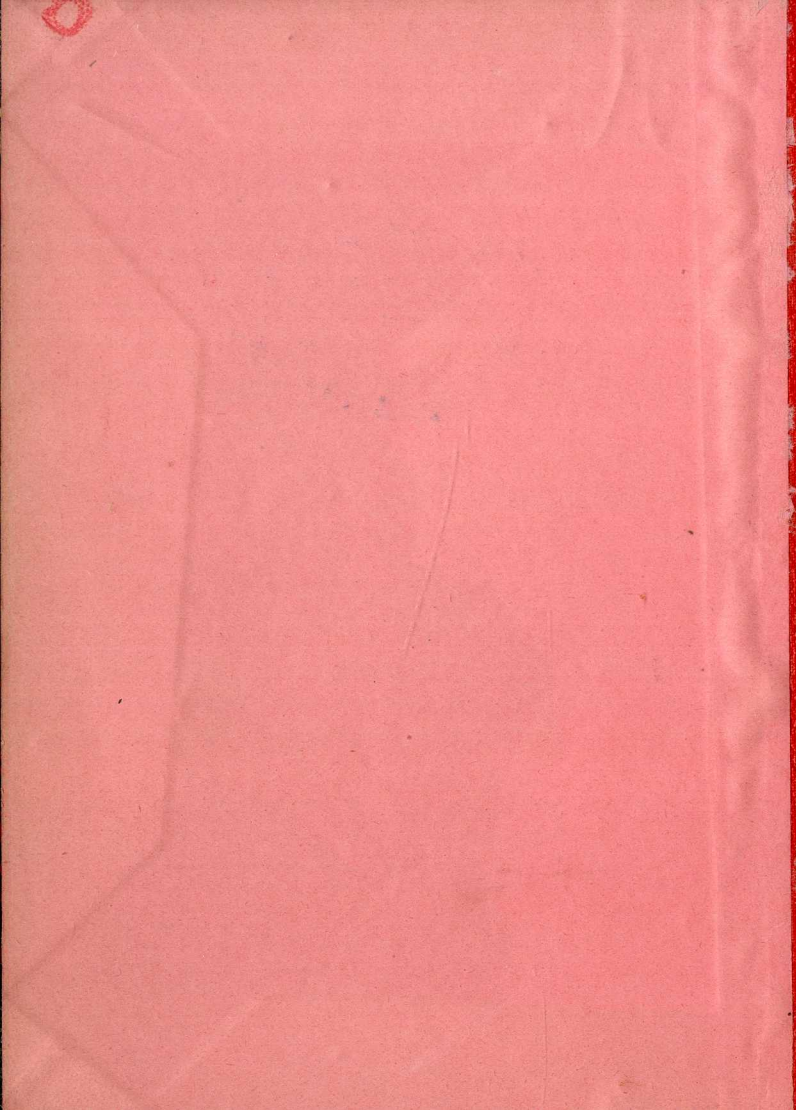


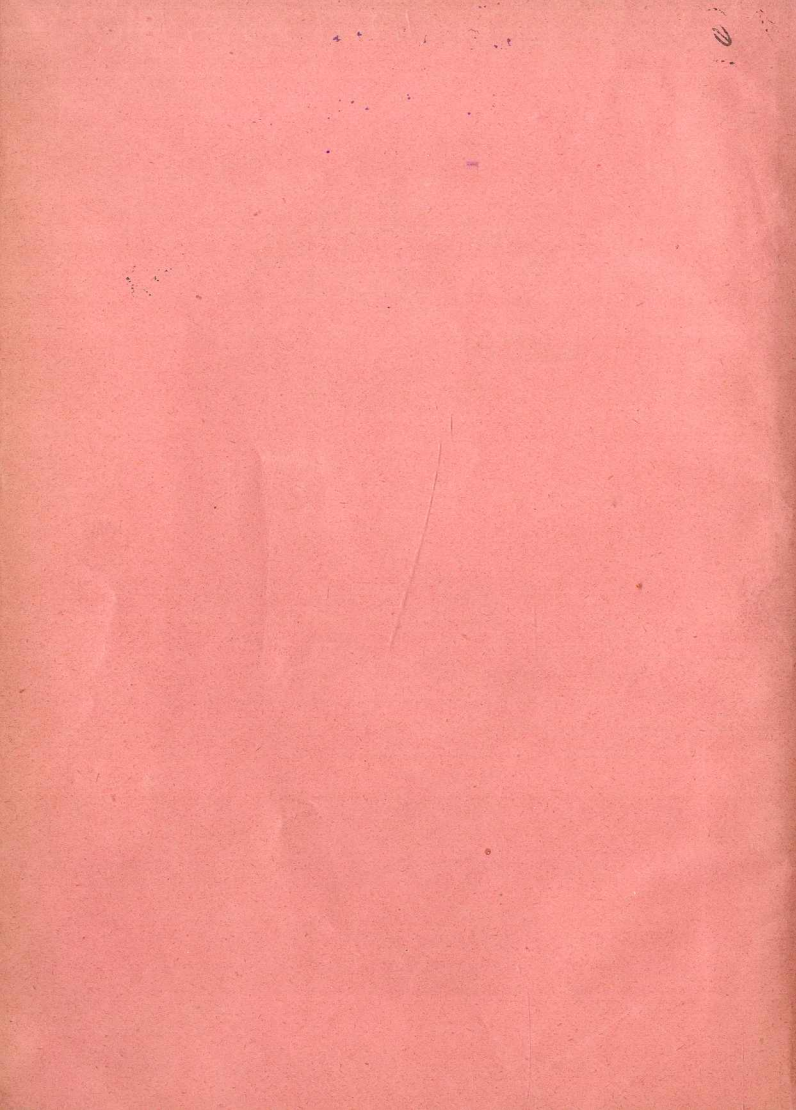
ПБ6 507





ID=1538519018

ЛУКА ТЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
— — — — —
LUKA CELOVIĆ
BELGRAD



T. 2. 6
507

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Čelović

EKONOMSKO PERPETUUM MOBILE
БЕОГРАД

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45571

ПРАВЕ ПОТРЕБЕ У СРБИЈИ

ОД

Њиколe С. Јовановића

„АМЕРИКАНЦА“

ЧИСТ ПРИХОД ОД ОВЕ КЊИГЕ НАМЕЊЕН ЈЕ ИЗБЕГ-
ЛОЈ СИРОТИЊИ ИЗ УСТАЛИХ ПОКРАЛИНА
СРПСКИХ

1881.



ШТАМПАРИЈА КОД СВ. САВЕ. БЕОГРАД

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1881

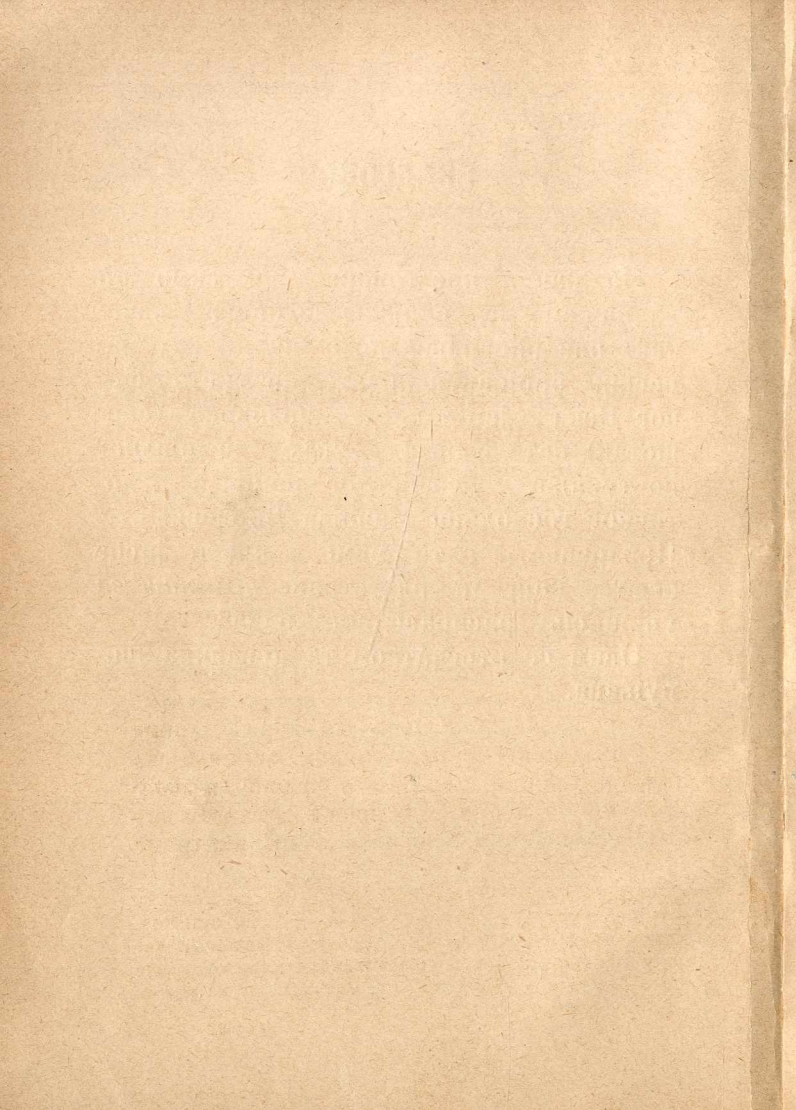
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

ПРЕДГОВОР

На рачун предговора имам само то да кажем: да се прва половина (почетак) ове расправе може наћи и у извесним бројевима политичког листа „Новог Века“; јер је *друга* половина (свршетак) исте изостала усљед нелојалног поступања — цензорског шарања — дотичног господина Манојла Ђорђевића — Призренца — а то мимо и преко јасне **ограде** која је од стране *уредништва* уврћењу расправе претходила. —

Овим се отпечатком та празнина попуњава.

Шисац



ЛУКА БЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
LUKA CELOVIĆ
BEOGRAD

I

Економско Perpetuum mobile¹ и праве потребе у Србији

„Или донети новаца зајмом са стране или створити новаца у земљи“ — на овако постављено питање нашао је за добро писац чланка под истим насловом (Г. Степа Р. Поповић „Црни“ — начелник министарства финансије) да у 3-ћем и 4-ом броју правничког листа „Пороте“ од прошле године овај одговор понуди: *да створимо шишки народни новац!* — Извор и значај оваког одговора у време кад су на дневном реду тешка финансијска питања у Србији, и кад се са жудњом и поштом ишчекује и примају мњења и савети положејем и спремом позваних људи, сматрамо

¹ Овим именом — Perpetuum Mobile — крштени су у науци у опште — механици на по се сви они теоријски и практични покушаји у свету и историји којима се (најбоље ће мо се изразити ако кажемо) хтело и ишло: *да створи нешто из ничега или и све из ничега.*

Писац.

и за сувише озбиљан да га смемо ђутом прећи. Велимо извор зато, што име пишчево заузима крупно место у оној грани наше књижевно-сти која управо још и не постоји, а у оној струци нашег народног газдинства, чије *достојне* представнике Србија би данас више но игда потребовала и благосиљала. Велимо *значај* одговара зато, што се он и посредно и непосредно дотиче *саме основе* финансијске политике наше земље, и што би могуће остварење његово обухватило и компромитовало свеколике економске факторе и интересе њене. На рачун простог увода имали би још да кажемо да смо ево узаман толико месеци чекали да се нађе когод да се данашњег нам задатка прихвати — да овај смели предлог г. Стеве заслужном испиту подвргне. Односно самог г. Стеве, пак, имамо да додамо, како нам је жао што, кад се већ решио да свој *надлежни* и *компетентни* глас за папирни новац у Србији подигне — кад се једном већ латио и пера да му је у јавноме мњењу нашем пута прокрчи — што није ствар својски срцу узео, што није своју *надлежност* и *компетентност* употребљо да ствар темељно инострано расветли, него је, како се види ту важну страну и улогу далеко слабијем од себе оставио и поверио. — Г. А. Вучковић *професор* узео на себе коментарско-клијентску част и одговорност да празнине и недостатке г. Поповићеве панегирике папирном новцу попуни, да његов оптимизам у том питању де-

таљно оправда, а с каквим успехом може се видети из ових великих потеза његових — по којима „*ваљда независна Србија неће остати даље без папирног новца,*“ и како је „*држава*“ онај сретни неко који може сам себи, и слобом сам себи, да поклони неколико или више (на пр. „петнајест“) милијона дуката! ² Ми незнамо да ли је и г. Степа Р. Роповић овако дубоко заватио, и мислио заватати, у бездану благајну папирнога новца — или је то

² Ево шта од речи до речи вели г. Вучковић професор: „Шта би се могло рећи о каквом лицу, када би на пр. оно поклонило нашој држави неколико милијона дуката? Како би ми благосиљали таког добротвора! Колико би он служио као светла успомена у животу нашега народа! А међутим данас је такав случај да наша држава јединим својим именом „*држава*“ има то право — може да поклони себи оно у чему се нуждава; јер може да направи папирни новац, који је неће ништа коштати, а имаће вредност правога новца. Замислимо да је она употребила то своје право, да је направила 15 милијона тог новца и пустила га у обрт; исплаћује све у земљи у њему: народ пак, примајући њега, чини сав промет њим, како унутра у земљи тако и са спољним државама. Због спољног обрта нека част папирног новца мора да се мења на метални, те тако држава на суму вредности тог обрта мора да прима натраг своје банке да даје за њи злато или сребро. Ове две операције — издавање банака за унутрашњи обрт (које се намењају на метални новац и размењивање неке чести тих банака због спољњег обрта — иду руке о руку. Да рекнемо да је држава због овог последњег обрта морала да размени 5 милијона дуката папирнога новца на метални — на злато или сребро. *Па да ли се у овој размени губи штогод? Да ли она штогод кошта? Она баш ништа не кошта*

само резултат прекомерне ревности млађих „учебника“ и једномишљеника; али свакако г. Стева није нам (бар не поменути чланком) никакво место сумњи оставио односно његових сопствених погледа на исто питање. Јер, ево шта и како нам он сам прича и проповеда о папирном новцу и његовим врлинама. — Пре свега он нас и овде подсећа на она стара добра и сретна времена (за чудо близу политичког вазалства или и потчињености Србије) кад је Србија била економски самостална (!) кад, да цитирамо његове речи. „у варошима нашим није било страних производа, кад је сељак наш јео лебац од свог брашна, месо од своје стоке, одевао се платном од своје тежине, и сукном од својих ста-

јер се мена вредност на вредност — динар на динар. А из овога излази то, да сам папирни новац који држава направи и који ће имати вредност сваког металног новца, — ни узми ни остави — прави је поклон. Но овај поклон који држава може сама себи да учини неограничава се само првом порцијом папирног новца коју ће она да направи. Због развитка радиности, трговине и народна селења, сума новаца у земљи мора да се увећава; к првој суми 15 милијона дуката, папирног новца, коју је држава направила, морају да се непрестано додају нове суме тог новца. На овај начин држава вечно увећава суму новаца који вечно циркулише као прави новац, и који је вечно прави поклон“ (! ?) — Мало даље у истом ступцу г. Вучковић вели: „С питањем о прављењу папирног новца стоји у јакој свези уређење народне банке јер овај без ње не може да буде; уједно пак с овим долази и уређење берзе.“ (Види за све ово број 81 „Истока“ прошле године чланак под насловом „О папирном новцу.“

да и т. д., носио обућу од коже своје стоке и градио сам себи алате и справе за олакшање своме тешкоме раду; кад је са варошке пијаце увек више пара кући доносио него што их је тамо остављао за варошке и друге производе, те тако не само што никоме није био дужан, него је могао још и другоме да позајми; кад је сеоска кућа била пуна свега што је за живот потребно било као оно лађа која се креће на пут око света“. —

Са чисто *финанцијске* стране то је старо време такође боље било, јер „причају сељаци“ да је на сељанкама тада било више пара него данас у сељака, и да су с тога новци пупилски и осталих фондова лежали у касама неупотребљени. Све је то прошло, све се изменило. Нема данас више ни оних гуњева“ (у сељака „дугих до чланака) ни оних пусата, ни оних бркова, ни оних погледа (јуначких) ни оних ђердана, ни оних песама, а што је (зар) најгоре нема ни оних — *цара!* Па не само што нема пара код сеоског, него ево за пакост нема ни код варошког света. „Данас трговци отворено говоре да нераде више са својим него са страним капиталима — новцима.“ — Накратко, ми врло зло, ми управо очајнички, стојимо. Па како да се томе злу поможе? Неки мисле „зајам са стране то би значило, по г. Ст. Поповићу, допустити „*страну економну окупацију*“; а на то ко би (јадан) у сред патриотске Србадије и помислити смео — Дакле шта да се ради? Писац одговара

од речи до речи: „*треба нам се постарати да створимо новаца у земљи па да сачувамо земљу од економне окупације, да припомоћемо држави да исплата јефтино дуго у земљи да дамо већег полета производњи у земљи и да сиречимо извоз новаца на страну*“ — једном речју — *да створимо папирни народни новац!*„

Дойста, простије и одважније неможе се изразити нико у начелу за ма какву ствар. По овоме, ми у Србији данас немамо пара, а нећемо или неможемо или нетребамо да их са стране добавимо; дакле, ваља нам их *просто створити*. — *односно наштампати!* Ми једва да би што противу овако јасног предлога à priori казати имали, и управо једину ману коју као да у њему у свези с тим видимо, била би зар она која би се тицала његове — *ориџиналности*.

Баш од такве некакве бољке патили су, и још пате, стари познаници наши у Стамболу (код „културтрегерских“ нам комшија она је узела и вид хроничности). И за њи су некако прошла она стара сретна времена кад је било доста свега па и пара. Касе су се испразниле и ваљало их је попунити. Било је до душе и таквих међу „правовернима“ који су желели да ту празнину страним — „џаурским“ — зајмовима поуне. Но пошто се ни код њих ова мисао није никако могла или није ни требала да одомаћи (баш су онда некако *окупације* у опште биле непопуларне) то су се честите наше и везири дуго ломили

шта да раде. Но све мислили на једно смислили: да (шта?), да *штампају* парае и динаре — да *стварају нешто из ничега!* И рече падиша да буде пара, и да буде и динара, и — *бист!* Истина код нас није такав случај, свакако неби се тако везирско-султански радило. Ми би „фабриковали“ тога новца „у извесној сразмери спрема људства, и према нужној потреби која има да се подмири; народно би представништво наше строго контролисало то фабриковање“ и т. д. Али то су прости и ако важни детаљи, Главно је то — а ово није ни г. Вучковић заборавио да нам накнадно каже — да влада наша предложи, скупштина одобри, и кнез да потпише да (шта?) буде пара и да буде и *динара*, и — *биће пара и динара!* И ми велимо *биће пара, биће и динара само незнамо каквих пара и каквих динара? Од вредности или без вредности?* — Да би било пара од *вредности* нама се чини (а као да се по сведочби г. Стеве и „многим трговцима и неким народним економима“ чини) да би требало у исто време и неке *претходне* услове испунити, *извесне* гаранције дати. На пример, ако би издали *папирне* динаре — ако би почели штампати парае — ваљало би њима подметнути *златне* или *сребрне* динаре. Али нас г. Степа уверава прво „*да тога нема*“ — што му без спора верујемо — а друго. „*да то није ни потребно.*“ (!?!). „У место папирнога новца са звечећом подлогом *нека буде папирни новац народна упућница на размену*

и на исплату свију врвности, којој ће подлога бити народно имање“. — Овај последњи став истина слуги повише на француске *assignats* („assignats“) који су такође имали за подлогу „народно имање“. Али код нас (*Срба*) може то другаче да се удеси; а после, и код Француза, није ли се папирни новац показао — особито од 1848. год. — од тако велике благодети по финаицијски систем те земље да му је (чак!) „и један америкашки писац из Керијеве школе“ то морао признати! — Из свега овога рекао би човек да је сам писац г. Ст. П. врло једнострано ствар узео, и да је са свим заборавио да погледа на други крај (папирне му) медаље. Али не, он то никако није заборавио, јер признаје: „да је грдна несрећа што ми нисмо народ који производи за све или већину онога што му треба па ће то дабоме учинити да звечећи новац оде на страну, а папири остану у земљи.“ Само он тврди да ће криви за то бити они *пре нас* што нису у време водили рачуна о томе (они државници српски који су се држали политике „нека иде како иде.“) Папирни новац на-против, и у колико до њега стојало буде „биће моћна потпора другој, бољој, системи економној; учиниће да се што пре развију у земљи нови и бољи привредни извори и смањиће довоз страних производа, јер га нико на страни примати неће.“ —

Еле, *summa summagum*, користи (јер је г. Степа само о користима и говорио у овом

чланку) папирнога новца за нашу земљу и државу биће ове:

„1. Држава ће исплатити унутрашњи дуг на јефтин начин, а народ се ослобођава државних обвезница и других државних признаница, и неће на папирни новац плаћати никаква интереса;

2. Папирни новац неће ићи ван земље и остаће у служби унутарњег саобраћаја и народне привреде;

3. Радиност тиме добија полета, само је поред тога ваља још и организовати;

4. Не мора се на одређено време повући из саобраћаја и

5. Истина неће бити повољан новчаним трговцима, али ће бити повољан маси народа.“³

Пошто је г. Стева Р. Поповић Црни ево био тако добар да састави овако јасан списак — *résumé* — користи папирног новца за Србију, нека нам сада дозволи да тај списак троструким мерилом здравога разума, научне истине и људског искуства подвргнемо нужном испиту и да га помоћу истог колико тежи измеримо. — Он нам дакле обеђава на првом месту, да ће држава са папирним новцем исплатити унутрашњи дуг „на јефтин начин.“ На јефтин начин плаћати дугове, шта

³ Чудо нам је да нема једне тачке и о моћи папирног новца да сагради жељезницу — као што то износи и вели некакав „Економос“ у неком броју „Заставе.“

значи то код г. Ст. Поповића? — Да ли значи то и исправно — *поштено* — плаћати своје дугове, то јест. вратити суму коју си узео у натури или у готовини *по једној истој мери*? На пример, узео си 100 дуката у злату или у сребру, или си прорачунао и претворио реквирирано жито, сено, стоку, робу и т. д. у толику суму; *поштено* плаћати дугове било би, по нашем скромном али и непоколебљивом убеђењу, вратити човеку 100 дуката у злату или сребру са интересом, ако си се на исти обвезао. Међутим, тако нешто једва да мисли г. Стева, јер он изриком вели: „да ће се папиром народ ослободити државних обвезница и других државних признаница.“ Другим речма, добиће народ за своје садање државне хартије (шта?) — *друге нове државне хартије!* Ове хартије што он сад у рукама има (вели г. Стева) продају се „у бесцење,“ а при том и „вуку интерес.“ Хартије, које он предлаже неће имати ту злу страну, и народ добиће у место хартија што вуку интерес хартије које — *не вуку* интерес! Доиста, ако држава наша тако мисли да плати своје дугове (на били они у земљи или на страни) ми неби баш тврдили да онда за њу нема — јефтинејег начина! Шта више ми идемо даље и од г. Стеве и мислимо да нема јефтинејег начина ако би се наша држава (наравно под упливом „боље економне системе“ а не оне досадање „нека иде како иде“) решила и да — *не плати* те своје дугове; да, управо

по једном врло згодном изразу г. Вучковића „поклони“ себи те своје дугове. Но може бити да г. Вучковић, а још мање г. Степа, не желе тако далеко са својом папирном логиком ићи; и да су они то само у фигурама говорили, а циљ је њихова била са свим друга. Оно што ми мало пре назвасмо „хартијом“ они хоће да буде *новац*, и то не по имену него и у ствари. А да би то било, хоће да га држава даје и узима на свима касама — да га дакле прима у име пореза, у име старих и нових дација, а даје у име плате чиновницима, исплате лиферантима и т. д. Да би се његова вредност — наравно у земљи само — што боље очувала, или боље рећи, да би се његова невредност у истој земљи што боље покрила, г. Степа предлаже у исто време, да та хартија — тај папирни новац — *„буде народна упућница на размену и на исплату свију вредности“* што значи држимо, да се њиме и приватне обвезе и рачуни (као н. пр, они код управе фондова) имају пречишћавати. — Не само, дакле, што ће држава помоћу истог папирнога новца — који је она сама себи, као што нас уверава г. Вучковић, благоволела поклонити — своје сопствене дугове *јефтино* исплатити, него ће ево видите то право и олакшицу пренети и на све друге тичуће јој се грађане (без сумње огромну већину народа српског) те ће и они моћи сваки своје дугове респективно и *јефтино* платити!

• Питање, дакле, о исплати *унутрашњих* дугова — како се види не само државних него и приватних — овим је лаконичким начином решено; и „независна Србија“ је помоћу његовом испунила жељу г. Вучковићу — ушла у коло напредних и културних држава а по навали г. Стеве учинила први корак „бољој економној системи“ — дошла до „*јефтине новца*“! Остаје јој према томе како ће да се постара да плати своје *саопне* дугове, „А чиме ће држава исплатити дугове на страни“? Г. Степа одговара од речи до речи: „*исплатиће их остатком непокупљеног принудног зајма државног, јер овај више износи него што држава дугује на страни.*“ Дакле тако! — „остатком непокупљеног принудног зајма!! — Па зашто је онда г. Степа *претходно* предлагао и тражио, да држава даје и узима на својим касама *папирни* новац — знајући — признајући у исто време да он на страни неће нимало вредети? Или је он нêмо претпоставио куплење зајма у земљи за плаћање дуга на страни у *металноме* новцу, а према томе метуо на страну суме принуднога зајма као *оне* које ће на касама за изнимку служити — које се неће у *папирном* већ у *металном* новцу измиривати? — Па ако је то хтео да каже, онда мисли ли г. Степа да ће такав услов, така изнимка, подићи или и одржати цену папиру какву је он у друштву са г. Вучковићем истеорисао? — да ће то помоћи оној

„хартији“ нашој да што пре и што више за-
служи име „новца“? —

Него баш и да пристанемо — на што у
осталом врло мало права имамо, судећи по
досадањем току принудног зајма — да ће
исти ући у касу српске државе *пре* него што
папирни новац из ње изађе — да је дакле
питање спољног зајма државног решено —
мисли ли г. Стева да је онда и *цело* питање
рашчишћено? — да је папирном му новцу
честит или икакав живот осигуран? Он сам,
на прилику, тврди или верује, на другој стра-
ни истог чланка, „*да наши трговци раде са
страним капиталима, туђим новцима*“ — да они
дакле имају тешке дугове на страни, ако т.
ј. сами што и имају осим дугова кад с туђим
новцем раде. Па ако је то тако, онда с чиме
ће — т. ј. *с којим новцем* — ти људи платити
своје дугове? Загледајмо мало дубље у ово
привидно ситно али у истини врло крупно
питање. По уверавању самог г. Стеве држава
ће се папирним новцем јефтино опростити
својих дугова — наравно у земљи. Даће, име-
по, народу папир у размену за реквизицијоне
признанице и државне обвезнице, а свакоме
који тај папир од ње прими још и пуномоћије
да с њим измирује не само своје будуће него
и постојеће обвезе. Међемо на страну са свим
правну страну оваког поступка — који ништа
друго неби био до давање *повратне силе* но-
воствореним законима и уређењима — и о-
граничавамо се на његову свезу са једино

последње-поменутиим случајем. Наши ће сељаци, наравна ствар, плаћати, или почети да плаћају, своје вересије и дугове, као и чине куповине код паланачких им прекупаца, у папирном новцу. Ови ће опет у том *истом* новцу плаћати београдским или другим којим велико-варошким трговцима. Но београђани и они наши варошани, који са страним светом у непосредним односима стоје (а њихов је број врло знатан и меродаван) неће то исто моћи учинити према својим кредиторима, него ће морати у металном новцу своје обвезе дочекивати. Сад одкуд њима таког новца? (*код београдских сарафа је ли?*) Сами велите да га немају (*туђи* су оно новци и били у њиховим рукама) а од својих дужника у унутрашњости — на које они без сумње једино рачунају да се према странству одрже — дужни су да папир по *номиналној* вредности приме — ону хартију која се за такву на страни и сматра. Шта њи дакле чека, шта њи друго може чекати до — *одговарајуће банкротство?* И да ли је и ову последицу имао на уму г. Степа Поп, кад је, набрајајући нештете и опасности него „користи“ папирног новца, у 5. §. свога списка рекао: „*Истина неће бити повољан трговцима али ће бити повољан маси народа.*“ Него ми ћемо се у току ове расправе мање или више посредно освртати на овај платонски закључак г. Стеве. За сада неудаљавајмо се од најближег нам. домаћег, гледишта и огњишта.

Представимо dakле себи да је Србија узела на се *творачку* или боље рећи *штампарску*, улогу у својим финансијама као што светује г. Ст. П., а *самопоклањачку* функцију као што преклиње г. Вучковић — наравно и првенствено, да плати своје сопствене дугове у земљи, а друго да помогне у новцу оскудноме народу. — Не само да је у реду него је у најстрожијој дужности нашој да се претходно упитамо, *да се добро и зрело уштамо*, да ли ће пут и сретство којима се служили, које изабрали будемо *доиста* нас одвести, или бар водити, постављеној мети — одговорити правој цели? Да су нашој земљи и држави данас тешки терети које је један крвави и ако праведни рат за собом оставио ~~и~~ оставити морао, то је од нас најдаље да споримо. Али да та околност даје права — било посредног или непосредног — нашој држави, да законе и односе који постоје и морају постојати између сваког повериоца и повереника ма којим путем избегава, вређа или игнорише, *то никако недоуштамо*. Српска се држава у једноме поштеноме рату поштено задужила; и најсветија дужност као и најочитији интерес је њен да се поштено и одужи. Сувремена материјална немоћ, економска исцрпљеност могу правдати и одговарајућу *спорост* у извршењу таквих дужности, али никако ју немогу поштедити и од самих терета а још најмање оних последица које би могуће *вештачко* скидање и избегавање таквих терета

условљавало. Па и у оном крајњем случају, кад би се математичким рачуном могло доказати, да наша држава, из каквих му драго узрока, а поред најбоље воље и жеље, није кадра да своје обвезе тачно испуни, и у таквом случају ми би претпоставили *јавно признање* којекаквим врдаламама и подвалама. Кад неможеш дуг поштено да платиш (а то се често не само појединима него и многобројним и богатим државама дешавало и дешава) онда барем поштено, т. ј. отворено, и признај. Но, хвала богу, од тога је наше Србија далеко и морално и материјално — у толико пре и више што су две трећине или и три четвртине њена дуга у самој земљи — што она свом рођеном народу тај дуг дугује — и што је питање одужења унутрашњег дакле *главног дуга, у самој ствари питање правичног распореда таког терета међу рођене синове њене.*

Ми смо овде употребили *засебно и намерно* речи *народ* и *државу*, а молимо читаоце да непобрка ова два појма (народ и државу) ни у ком па ни у овом питању, те да помисли или изведе по примеру г. Вучковића, да, пошто је држава то исто што и народ да су онда и државни дугови народни дугови, што опет излази да народ, сам себи дугујући, може сам себи и да те дугове *поклони*! — *Народ је скуп (сума) извесних појединаца, или скупова таквих појединаца, а држава је одговарајући (друштвени) организам* — у најширем смислу те речи —

жива, и ако огромна, јединица и целина.. Она има своју индивидуалност и душу као год и свака поједина општина, или поједина кућа, као свако приватно и уређено друштво и као сваки приватан човек; а као таква подлежи истим и свим, и природним и људским законима и правилима, напредује и цвета ако не поштује и верно их се држи, а страда и пада, и морално и материјално, ако их гази или обилази. — О најстрожијој, моралној и правној потреби благовременог и потпуног извршења свију државних обвеза у Србији, у колико нам је познато, ни најудаљенијег спора нема нит је било — као што смемо да кажемо да спора нема нит је било о одговарајућој *економској моћи и снази* наше земље да тој цељи сходно одговори. Народ Србије је и колективно и индивидуално, посредно и непосредно, примио јавно и свечано тај терет на своја леђа, а тиме јасно одредио праву стазу, које се његови државни органи — рачунајући ту владу и екуштину — држати имају, Сам г. Ст. П. са његовим папирним новцем као помоћним средством, уверени смо најтврђе, тако исто коректно и патриотски мисли о истим задатцима и обвезама наше државе. — Међутим, ако смо готови — а то смо свагда — да му, као и сваком другом сину Србије, добре намере признамо, ту готовост нисмо ни дужни ни склони да покажемо и према *средствима и путевима* које он, или ма ко други, може наћи да воде и одводи истој мети. А тај је случај

овде, као што смо уверени, у свој свој својој и најодвратнијој наготи. Г. Степа на прилику, сматра и предлаже „папирни пародни новац“ као средство за одужење унутрашњег државног дуга. — Другим речма, он хоће да се узета *реквизиција*, „куповина на почек“, покупљени зајам — све које је у *металном* новцу узето или са *металним* мерилом измерено — исплати *папиром*. Писац ових редова нема никаквих урођених симпатија према металу *као таквом*, а тако исто нема никаквих антипатија према папиру *као таквом*. Уверен је потпуно да се и папиром може тако исто поштено платити дуг као и металом, и лично ако неби препоручио заиста се неби противио, и ђенералној и специјалној употреби тога врло корисног и употребљивог артикла, у *сходној форми*. — Само један услов тражи и захтева, да се *претходно* или *истовремено* испуни, а то је: *да тај папир буде раван у вредности металу — да, дакле, папирни новац буде потпуна и равномерна заменица металном новцу*. Кад се тај услов испуни, кад се та гаранција пружи — *али само кад то буде* — престаће и треба ће да престане свака начелна предрасуда, (ако је т. ј. где има) према тако званим „*хартијама*“. Али да ли такав папирни новац тражи г. Степа Поповић? На жалост *не*. Он тражи папирни новац *без* металне подлоге (јер вели прво да ове нема, а после и да му је непотребна) дакле без оне гаранције, без оног услова, који га у истини новцем и прави. — Ми смо у први

мах помисlili да он можда тражи за Србију француске *assignats* (оне чувене „assignats“ из тако исто чувене револуције француске) јер вели да ће (као и овоме) подлога бити „народно имање“. Али ни ту утеху нисмо могли дуго задржати: јер француски надлежни економи поменутог доба, кад су пуштали у народ оне страшне *папирне* милијарде, обећавали су да ће конфисковано имање племства и свештенства — револуцијом поставше „народно имање“ — *продати, и тако добивеним сумама папире одкушити и заменити*. Ово обећање није се до душе испунило, — а са асигнатима знамо шта је усљед тога било — али се бар таким обећањем признавао *принцип* (начело) на коме папир *мора* да почива, ако хоће да буде што више од папира, а највише ако хоће да буде *новац*. Понављамо, металне подлоге није било у оном тренутку, али је *ишта стављена у изглед* продајом *извесних* добара; и да се та мисао остварила, или могла благовремено — *у извесном року* — остварити, не само што би се ондашња Француска спасла од најколосалније финансијске катастрофе у историји света и народа, него би асигнати можда још и данас били у пувом јеку и кредиту те богате земље. Као што наведосмо, ми смо држали били да ће *асигнати* бити она врста папирна новца који г. Стева за Србију тражи — да ће и наша држава (бар) *ставити у изглед* металну подлогу, кад већ није тако сретна да може то претходно или истовре-

мено да учини — те да ће према томе у одређено време исте папире из саобраћаја повући или сходно их изравнати. Али то није није никако могла бити мисао г. Ст. јер он вели (у 4. §. свог résumé-a) „не мора се на одређено време повући из саобраћаја“ (!) Једном речју он хоће прост и чист папир — хартију — на којој ће поред законом означених слика и натписа с лица стојати наштампана сума динара, (као један, два, пет, десет, сто итд.) и — ништа више. Такве динаре г. Степа предлаже да се званично крсте именом „новца“, и с тако крштеним динарима он озбиља мисли и нада се, не само да плати унутрашње дугове српске државе него, и да привије тешке економске ране српскога народа. — Доиста, овакав оптимизам, да не речемо што више, кадар је да уплаши и најхрабрије апостоле његове. Ми нисмо мислили да ће мо имати прилике да кумуемо у Србији овоме чеду, љубимчету модерно-економске ал-хемије или ал-физике, али већ кад морамо онда нека буде: *финанцијско — економско регретив mobile!* — А сад хајдемо — полемичког друштва или и кумства ради — даље. Пристанимо у хатар аргумену, на оно што се од нас у начелу тражи; и претпоставимо заједно са г. Стевом, а особито са г. Вучковићем, да је јавно мњење Србије захтело, влада усвојила, скупштина санкцијонисала а кнез благословио, пуштаће у обрт извесне количине папира — онаквог каквог нам они виртуално

саветују — без и сувремене и без евентуалне подлоге. — Природно би зар било ако би се у нечијој глави породила сумња односно успешности и самог првобитног корака — *могућности самог пуштања у обрт папира* — у земљи којој је досад само папир и дават, наравно, у размену за готов новац или за готове производе. Једва да би наша држава могла с поузданом руком пружити, а наш варошанин или сељак са лаким срцем примити нешто што му се даје у име исплате узете робе, хране, стоке, или узетих му *готових* новаца; а за које ће он моћи с правом да каже да је „*артија*“ као год и оне, које му је досада држава давала, а које он није могао ни из далека да у потребну му робу, храну, стоку или новац претвори. Али ту је закон ту је власт — *мораш* да примиш. — А после, и што не би? — баш и *треба* да примиш. Можда си н. пр. сам коме дужан, па ако си, с том „*артијом*“ можеш тај дуг да платиш, А ако ниси, *не бој се*, иде Ђурђевдан или Митровдан — порези те и прирези државни и општински неће мимоићи. Држава то мора да прими, општина мора да прими — *сваки* мора да прими. Упамти, *то* су сад *царе*, а не они стари талири, бушени дукати, и излизани цванцици. Они ти више не требају, осим ако хоћеш да идеш у Свету Гору на хаџилук или у Беч на изложбу! —

• Ето тако чини нам се, управо уверени смо, моћи ће и мораће да се српски папири пусте у обрт — да се популаризишу. Ре-

као би човек, површно посматрајући ову ствар, па што као? Кад их сваки прима или мора да прима, зар то нису паре као год и сребро и злато? И шта као фали такој хартији? Одговарамо да то *нису* паре, и да *све* фали тој хартији ако јој фали — *сходна подлога*. Другим речима, још да се изразимо, фали тој хартији, на којој рецимо пише 100 динара, што онај који је *први* ту хартију издао и у свет пустио — т. ј. држава — што ти је она само *казала* а није и *доказала*, да су то у истини 100 динара. Јер, да би то она могла доказати требало би да има *пored* или *испод* те хартије ту суму у металу, па да ти остави слободан избор — свакако могућност — да у свако време дођеш до истог. Али ту и јест чвор, јер она тога нема. Управо, *заго* ти папир и даје што другог — што *правог* новца нема. На сваки начин и за *прави* новац, са философског гледишта бар, неостоје никакви особити закони и основи. Основ свему је готовост, *воља*, света и народа, да прими извештан артикао у извесној форми као мерило, као символ вредности, као посредника размени — *као новац*! Само је искуство — свеопште искуство — доказало, да тај артикао, да би такој цељи довољно послужио, мора имати извесна својства и одговарати извесним условима¹ — Понављамо, *искуство* и то

¹ „Зашто ви, као независни суверен, немате сопственог новца“? питао је стари Рочилд владику Петра П. појету на једном састанку у Напољу. „Зато што га не-

горко искуство доказало је, да су до данашњег дана само неки *извесни* артикли — *извесни метали* — та својства (не у апсолутно, него) у релативно задовољавајућем степену имали, и нужним условима у истом степену одговорили. И ако дакле у теорији, или боље рећи *теорији теорије* (јер теорија која неводи рачуна о *живим* фактима, о *реалним* чињеницама, није теорија него фантазија) *све* и од *свачега* — и од дрвета и од камена — може да буде новац, наравно, што свет буде хтео да призна и прими као новац — т. ј. као мерило, као символ вредности — у *практици* *све* и од *свачега* *неможе* да буде новац. Управо, само неки и то ретки артикли су ту способност — па и они само приближно — доказали. Ми се дабогме, неможемо на овом месту упуштати у тако рећи, *философију* новца, баш кад би се зато довољно снажни осећали, али налазимо за нужно, да у главнијим и што јаснијим потезима покажемо природу и суштину овог питања. — Негледајући дакле строго на то, да ли ћемо у овој ствари почети с почетка, упитаћемо се на првом месту: шта је задаћа, шта је мисија онога што свет зове новцем и сматра као такав? — По нашем скромном схватању, *права* задаћа, *истинска* мисија новца у свету јесте и треба да буде просто мерило, *критеријум* материјалног — од-

*моу од камена правити** одговорно је владика — давши том лакој доскочицом најпрактичнију, и ако негативну, *дефиницију* новца.

носно економског — ступња и стања *уопште, сувремене производње* понаособ. Оно на прилику, што су друге мере и мерила у *квалитативном* виду и односу, новац би имао бити у *квантитативном* виду и односу. Обичним мерама, на прилику, меримо површине или густине датих предмета — њихов обим или тежину — новцем би, наравно по горњем схватању његове мисије, имали мерити њихове економске димензије, њихову економску моћ — *њихову вредност*.

Обичне мере (као метар, кантар) као што рекосмо, одговарају тој задаћи својом сопственом, тако да кажемо, *квалитативном сталношћу*; новац, напротив, то постиже својом *квантитативном сталношћу*. *Сталност* је дакле прва и последња страна сваког правог мерила и сваке праве мере, па по томе мора бити и економских мерила и економских мера — ма из чега се она састојала. Дозволивши ово условно упоређење питамо: шта би се, на прилику, мислило о оном аршину који је краћи или дужи према нахођењу онога у чијим је рукама? или кантару, коме је једна ока данас, а друга сутра? Очеvidно таква мера неби одговарала *правој* задаћи својој, па то исто вреди и за новац, и ако наравно, у сасвим другом погледу и односу. *Квантитативна сталност* је, као што рекосмо, *битни* услов праве економске мере, *правог новца*. Јер новац, кога количина или обилатост извора, варира у извесној земљи, или у изве-

сном времену, *не* по законима обрта и размене, него по иницијативи, — по вољи или рецимо и потреби — дотичних, тај новац постаје за економско стање таке земље оно, што и лажни кантар и аршин — имено: *лажни сведок и лажни вођа*. — Но да би што краћи били, рећи ћемо олма: да има артикала којих се количина неможе мењати ни по чијем ћефу и ни по чијој потреби — чија је *квантитативна сталност*, приближно бар, осигурана — док за друге артикле то животно правило невреди. У оне прве артикле — чија је количина, које природним, које људским околностима приближно (релативно) обезбеђена — спада, или је бар досада спадао метал злато, а затим и сребро. У оне друге артикле — чија је количина за дати век или перијоду зависила од „*државних потреба*“, или боље рећи финансијске политике надлежних у каквој земљи — у те артикле спадале су у старија времена измајсторисане лагуре — лоше смесе злата и сребра са јефтинијим металима као багром, цинком и т. д. — а у модерно доба *папир*, и скоро искључиво папир. Разлика дакле између папирног и металног новца та је: што први може бити и јесте, производ, резултат *просте политике* финансијске (добре или зле, непитамо) појединих држава, од чијег рачуна (доброг или злог) зависи и његова количина, па по томе и *вредност* као економског мерила; док је извор *металном* новцу — пошто се количина његова

рударским проналасцима и копањима метала само неприметно мењала и мења — *посредно и непосредно рад, мање или више праведна размена у свету*. Први (папирни) се новац „*фабрикује*“, „*ствара*“, штампа; други се *зарађује* — *тече!* То је та разлика између њи, а најпростији човек може видети да је она битна, — *животна*.

Наравна ствар да има и многих других својстава и страна којима се поменути метали одликују, и који им дају права да за извор и основу новца у свету служе. Ми их неможемо све набројати; али несмемо пропустити да бар неке од главнијих још овде споменемо. Тако, поред својих великих *физичких* или *земљских* својстава, — од којих је међу првима најлоша зар његова према папиру огромна специфична тежина; — а најбоље, међу последњима, *осуство* оксидације на обичној температури, — злато и сребро имају још и ту велику препоруку што представљају, и то *у целој свету*, не само *символ* вредности, него и *саму просту, трговачко-индустријску вредност*. То је артикао, то је ствар, која има цене, и то релативно најсталније цене, у свакој форми и у сваком крају света. Другим речма, злато и сребро имају вредности и цене и кад немају нужну форму и санкцију дотичног новца, — кад се налазе у првобитном стању просте руде или у вешто израђеном фабрикату мање или више чисте лагуре; — док папир престаје имати вредност и чисте

хартије кад изгуби или зло одигра улогу новца. Најзад нека нам се (у овоме кратко-ме прегледу карактеристике новца) још дозво-ли да гласом ударимо и на онај велики факт — на *практичну универзалност* (свеопштност) металног новца — не само по простору, него и по времену, јер је златан и сребрн новац преживео не једну и две, него небројене др-жаве и народе, док је папирни новац вазда умирао са државама у којима се рађао, а често и одма по свом рођењу — у крилу сопствених му родитеља. Златица је златица дакле не само у Србији и око Србије, него и у најудаљенијим угловима цивилизована (па и нецивилизована) света. Свака ће ти ју ков-ница сваке државе у потпуној вредности при-мити и вид му домаћег новца са апсолутном екзактношћу дати, као што ће ти ју сваки мењач радо разменити. Свуда златом и сре-бром можеш проћи, сваку могућу, куповини подложну, потребу задовољити — наравно са обичним жртвама и незгодама сваке размене, Папирни новац без подлоге, напротив, грани-чи само са границама твоје или комшијске ти земље, па и то ако му је *количина* огра-ничена, стално одређена и што тврђим гаран-цијама подупрта; јер иначе границе су ње-гове обично фабрике штампаре из којих из-вире, и врло често *само оне*. — „Па како“ (питаће нас можда неко) пролази онда тај толики бели свет с папиром? Читаве царе-вине и краљевине немају другог новца — бар

не у довољној количини — и служе се том смртном парчађу хартије да измире своје потребе и олакшају финансијске тешкоће?“ „Тако је“, рекао би човек, *на оует* — *није!*

И ми остајемо при своме, молећи само оне који би нам овако питање управили да упамте: да онај папир о коме ми овде говоримо — који г. Ст. и г. Вучковић препоручују а ми нападамо — да то није *billet de banque* (банкнота) иза које стоји или бар држи се да стоји, довољна потпора и резерва метална. Папир о коме су водила реч речена господа то је папир без резервне подлоге, а папир без такве подлоге то је оно што и кућа на песку, — што и кула у ваздуху. Па онда, нека се нико нелакоми ни даде завести површним примером које привидно папир даје неким моћним државама, и нека не заборавља да су у свима тима земљама жалосне финансије, а још жалосније *политике* финансијске, у којима папир без сходне подлоге влада. Верујте, оне га се саме ратосиљају, и прве би биле да га се или сасвим опросте, или да га на равну меру са металом доведу — чим узмогу. Такав папир је у тим државама, не символ благостања, не покретач радиности и трговине, него грозничави сведок економских слабости и болести њихових. Такав папир наука је тако дефинисала, а некуство тако жигосало. Таквим се новцем може само једна цељ да постигне, да се свет у даноме часу обмане (а то су све те државе, у коју спада

можда на првом месту *Аустрија*, па онда *Италија*, *Русија* а у најновије време *Турска* чиниле и чине) и да последице те обмане пре или после осети и испашта. Дугови се таким новцем неплаћају, него се у самој ствари (п то најјефтиније) пићаре. Свет таким новцем до новца недолази него новац губи и без новца остаје. — У ма чему се дакле на ове државе угледали (а има и код самих Турака много што шта што је поштовања и подражавања достојно) неугледајмо се на ону политику, с којом су оне своје финансијске обвезе дочекивале и испуњавале, и незавидимо њиховом економском благостању, јер је оно или *на паширу* или и поред и испод папира! — Али ми смо се удалили од наше *полазне* тачке; ми смо многе фазе, многе претходне перијоде, папирног новца прескочили — управо, ни смо му живот ни описали, као што се ни смо потрудили да му век одредимо. Ово пак морамо учинити и због тога да нам се неби могло приписати да падамо у другу крајност — у *иселизам*! Вратимо се дакле првашњем пристанку и оној поставци нашој да је г. А. Вучковићем дефинисани, папирни новац ушао у обрт Србије — које милом које силом -- тек ушао у обрт. Зарадујмо се за тим сви, као патријоте, што је држава наша пута да се *јефтино* дуга, (у земљи бар) курталише, а то ће без сумње бити кад се овакав начин одуживања надлежно призна и освешта. Неодредимо, најзад, то задовољство

ни оној браћи Србима који само другоме дугују, а којима нико недугује. И они ће се без сумње, јефтино одужити! Но *шта* *слеђује онда*? Наравно слеђују онда — *иследице*; и питање је само *какве* као и *колике*? — Од своје стране ми ћемо ево одма и то уопште рећи: да ће, не димензије благодети, него горчина и величина последица зависити неизбежно од *количине* папира који се у обрт пусти. Што буде мања количина његова, биће мање осетне и преке последице; што веће то брже и кружније последице — наравно зле, а не добре. У питању количине папира г. Ст. Поповић се ограничио на просто изношење правила сразмерице (према броју глава у Србији) но г. Вучковић био је далеко отворенијих груди. Он нам је казао и *прву* суму коју ће моћи држава да изда — односно да „поклони“ — а пошто она износи згодну цифру од 15 милијона дуката, то саветујемо читаоцу да се не да сневеселити великом скромношћу њеном! Јер, по г. Вучковићу то је само „*прва порција*“, први „поклон“ — управо *avant-goût* — а главница има тек да слеђује. Сад, пошто држава наша дугује како кажу само два милијона, мало јаче, у земљи, то ће очевидно њој многи красни милијони остати на даљем расположењу. — Па шта ли ће она с њима да ради? — Та да, она ће с њима као што смо већ прорачували, плаћати, или почети да плаћа, своје чиновнике, офицере, скупштинаре, лиферанте

итд. — управо сваког који се креће у *српским* границама берлинског уговора! Што претекне (а ваљда ће претећи што, ако не баш од оних *првих* 15 милијона, а оно бар од оних других, што ће се касније „створити,“ или — пошто *радиност* добије „*полета*“ — „*фабриковати*“) остаће „у служби *унутарње* саобраћаја“. и биће му — „*прави поклон*“!!! Ми ово напомињемо с тога да се неби когод залетио да предложи „српско-народни-папир новац“ и за исплату дуга на страни. То *никако*. Прво и прво, ту је „остатак *принудног* зајма,“ — као што је г. Степа одма у почетку предвидио, а друго, и да није, опет папирни неће ићи на страну. Дугови ће се платити а паре ће остати у земљи! Па како то може да буде? Е то зна г. Вучковић! Само, он тражи у исто време и „*народну банку*“ („јер овај — т. ј. папирни новац, без ње не може да буде“) и „*берзу*“ (види 31 бр. *Источка*) а уз то „и да се *ђумручина* наплаћује у звечећем новцу“. Дакле три ствари! А ми смо бога ми читајући „*Порогу*“ помислили, да ће доста бити једна добро контролисана фабрика — *штампара!*¹

• Него опет, ми ћемо веровати г. Вучковићу, ако нам изрезонује, да се и оне три ствари, или бар *прва од њих*, може некако да —

¹ Према којој ништа неће бити оне *слободне штампаре*, јер док ове „*пуне кошеве*“ оне ће напунити *кесе народа!*

„поклони!“ Донде, примамо само г. Стевину новину за готовину и — продужавамо на основу ње претрес и излагање последица, *плодова*, папирног новца без подлоге. Еле рекли смо, мало пре, да ће природа и обим последица тих *уопште* зависити од количине папира која се у обрт пустила буде — стојаће и у извесној сразмерици према њој. Нама је жао што г. Степа није у том чланку казао, одприлике бар, цифру папирног новца коју он мисли да ће Србија смети и требати да изда; јер рећи само, „нека се фабрикује у извесној сразмери према људству у земљи и према *нужној* потреби која има да се *подмири*“ (Види 4-ти број „Пороте“) то је или избећи одговор на најважније питање у свези са фабрикацијом папирна новца или, што је још горе, оставити виртуално одрешене руке арбитражности и самовољи при одредби исте. „Извесну сразмеру према људству у земљи и можемо и неможемо да разумемо, јер *извесну сразмеру* може сачињавати 1. може 2 може 3 може и 10 с главе на главу, као што је г. Вучковић и узео, па извојевати оних лепих 15 *милијуна*! Међутим, још је незгодније рећи „*према* *нужној* потреби“. Према којој „*нужној* потреби“? И зар је мало „*нужних* *потрееа*“ у Србији које имају и чекају да се измире? — За сам унутрашњи дуг требаће са интересом два ако не и три милијуна. Па онда она „*нужна* *потреба*“ да се земљорад (нарочито у погорелим крајевима) подигне,

да се „радиност организује“, да се „трговина“ опрости „укочености“, да се „скупоћи интереса на новац“ у земљи доскочи (а све ово г. Степа, мање или више, оставља папирном новцу на аманет) велимо, да се све те „неужне потребе“ подмире, *колико* милијона још треба да се „створе“ и „у обрт пусте“? Ми признајемо да незнамо — *ми неби никакве „милијоне“ „стварали“ ни „у обрт пуштали“* — али да не би нагађањем својим какву несправду г. Стеви учинили, изразићемо се као и он *уопште* рећи ћемо: да је *неколико* милијона у обрт пуштено — молећи само читаоца да упамти, да ти „неколико“ немогу бити (према г. Стевиној сразмерици бар не — осим ако је она разломачка) испод два; пошто је популација Србије недалеко од два милијона, а требало би ићи иза три и због тога што је сам дуг земаљски толики — о другим „неужним потребама“ и да не говоримо. Дакле упитајмо се сад, не какав би био него, какав би *требао* бити ефект таквог једног добитка? — уколико т.ј. реч „добитак“ може ту имати места и смисла. Као што смо и посредством самог наслова видели, г. Степа нам је поставио и оставио две могуће алтернативе у овом питању: — „*Или донети новаца зајмом (неколико милијона држимо) са стране, или створити новаца у земљи.*“ Пошто је ова последња алтернатива изабрата, онда њен ефект имао би бити, или би *логично требао* да буде, раван првој! На пример, ови

папирни неколико милијона требало би да учине онолико (добра или зла), да повуку за собом оне последице (добре или зле) — или понесу оне плодове које би учинила, повукла и понела иста количина металног — „звечеће“ — новца. *Ни мање ни више — ни добра ни зла!* Неколико милијона металног — право — новца за Србију, (кад би се од некуда и некако олако добити могли) ми признајемо да би била помоћ, а ако хоћете и добит не толико што би народ дошао до пара као таквих, — што би му кеса била тежа — него што би дошао до нечега што би му колективно помогло *или повратити изубљена средства за производњу, или умножити та средства ако их има!* На пример, Србија је водила један рат пун жртава за њено економско стање уопште. Не само што је жива народа — тог главног извора сваког богатства — пало и пропало; не само што је милијона златна и сребрна новца за ратне потребе на страну отишло, него је стока поклана, сатрвена и кугом поморена; храна поједена и утрошена; алати поломљени, покварени или сасвим упропашћени; читави окрузи попаљени и опустошени, а већи део становништва њиховог без икаква иметка, без икаква капитала остављен. Србија у целини, народ њен укупно, има услед тога мање стоке, мање хране, мање робе, *мање средстава за живљење и производњу* — једном речју, *мање капитала*. Она је данас толико и толико милијуна лакша на еко-

номском кантару. Да тај мањак надокнади и изравна — да ту празнину попуни — има само два могућа пута (ако т. ј. „о поклону“ на земљи или манни из неба није реч) имено: или добити све то са стране — где би му се рекло: упамти на врати — или постепено, радом и штедњом, временом произвести то у самој земљи, то јест *стећи*! Ако би нам *први* пут на расположењу стајао (а о њему је овде говор) и ми га свесно изабрали, њим би као што смо мало пре навестили, добила наша земља оно помоћу чега она не би — јер то зависи од паметне употребе зајма — него би *могла* успети да нагнади горњи мањак у стоци у храни — уопште у *капиталу* као *средству* за *производњу*: јер би тако добивеним зајмом (у металном новцу наравно) могла набавити са стране — пошто на страни тај новац вреди — оно што је ратним приликама изгубљено или умањено, у чему оскудева, као храна, стока, алати или још и умножити већ постојећа средства за живљење и производњу. Сад, ако би поменути неколико милијона у металу били тако што кадри учинити за Србију — дати јој, наравно *условно* и *привремено* јер све зависи од мудре и срећне употребе добивена зајма — средства за живљење и производњу у колико их сама собом нема, а умложити их у колико их сама собом има — да ли би се тако што могло тврдити и за они, не неколико него, свикoliko милијона палирна новца? На жалост ни

за длаку. А зашто не? Просто и очевидно зато, што тај папирни новац није, и не би био, символ вредности ван граница постојбине му — ако би т. ј. тако што био и у њој самој — или што, да се речма поштованог пиџа послужимо, што „не иде ван земље него остаје једино у служби уну тарњег саобраћаја!“ — Неће и не може, дакле Србија и српски народе што у њој живиш тај и такав новац — који ћеш ти с правом називати „артијом“ — ни позајмити ни једну овцу, ни једну козу, ни једну врећу семена, ни једно рало и волове, а камо ли повратити оно што си ти на олтар твоје слободе и независности поднео и требао да поднесеш; или умножити оно што ти је бог већ дао и очувао. У истини то ти можеш повратити умложити — и то ћеш ти и повратити и умножити — твојим *соиственим* (садашњим и будућим) знојем и трудом; а когод те о противном уверава, когод ти што више обећава, веруј (богу) лаже себе па лаже и тебе. — Ето какве последице и плодове ми налазимо и закључујемо да ће произаћи од папирног новца као (ђоја) помагача народа да дође до онога што му је за овај мах без сваке сумње веома потребно, а то је: да дође до средстава за живљење и прозвођење — до капитала — који му је поглавито у рату и усљед рата откинут и умањен.

Али наравно још није с тим све казано, ни показано, а најмање цело питање исцр-

пљено. Чисто финансијска улога и судбина па-
 пирног новца има тек да се види и определи.
 Непати само народ од оскудице у стоци, храни
 и т. д. него, по мњењу многих, можда још нај-
 више пати од оскудице новца — као једног
 од познатих видова вредности и богатства.
 „Знате ли ви господине (може нам се неко
 обратити) да он има дације државне и оп-
 штинске на врату; да он има приватних ду-
 гова на које кајишарске интересе плаћа, а да
 он све то не могне да измири у природи — у
 стоци, храни и т. д. — него у готовом новцу,
 дакле тек, кад ту стоку, храну и т. д. у
 новац претвори. Па онда (знатели?) да се
 новац усљед ратних и других прилика про-
 редио и поскупио, и да је с тога он у опа-
 сности да види своју кућу и њиву где пре-
 лази и то у *бесцење* у руке кредитора његова
 — човека од новца“? и т. д. Ми све то и
 знамо и верујемо, али само велимо: да се то
 зло никаквим хартијама не лечи и никада није
 излечило. Шта више ми држимо, да ће се, у
 крајњој линији, то (чисто финансијско) зло
 стаће погоршати. Али загледајмо најпре у
 прве ефекте такве политике. — Како ће деј-
 ство имати на пр. они неколико милијона ду-
 ката на наше народне финансије? Нама неби
 било тешко увидети, појмити, па ни одгово-
 рити, какво би дејство имали на исте финан-
 ције — *опет без обзира на крајње резултате*
 — неколико милијона *метална* новца. Оче-
 видно, тако лепа сума имала би за први ре-

зултат релативну *јевтиноћу* новца у земљи. Велимо у *земљи*, а не и у народу, т. ј. у *маси* народа, јер прво неусловљава и друго. Јефтиноћа новца у једној земљи није то исто што и приступноћа (тако да се изразимо) новца маси народа у тој земљи. Најбољи нам пример за ово даје, у страноме свету, Инглеска у којој је и новац и интерес на новац необично јефтин, но који је маси народа — маси радника произвођача — у ствари тако скуп да он скоро целога живота у њему оскудева. Има новца тамо — и то врло јефтина новца — али само за мањину, за имућнију класу, а не и за огромну већину произвођача — за масу народа. У нашој рођеној Србији, пак, даје нам за ово паралелна доказа историја наше „*Управе фондова*“. Истина, капитали из којих су ти фондови састављени (откад су т. ј. престали „лежати у касама неупотребљени“) јесу капитали у самој земљи уштеђени и нагомилани, али ништа не смета нашем резонувању, у овој нарочитој цели, да су исти и са стране унешени. Наравно ми немислимо да тврдимо да *Управа фондова* није, као финансијски завод, учинила многа добра нашем народу — ми ју баш сматрамо, и то поред свију доказаних недостатака њених, за најкориснију и најбољу финансијску установу од рођења кнежевине — и ако ишта желети је да или више подобних имамо или да њене капитале увећамо — али може ли се рећи да је иста управа фондова досадила

што интересијама и кајишарима српским, који, као што г. Стева тврди „рачунају интерес на свој новац, не на године, месеце и дане него, на сате“?! — да је дакле осетно бар, успела да учини новац *приступнијим* маси народа — *правоме произвођачу*? — Није ли баш напротив тај завод у многоме, и то поред све и племените и паметне намере устављача послужио као згодна полуга тим истим кајишарима и шпекулантима? — који су грдне суме по јефтину цену из истог извукли па их после маси народа — *сељаку* — по скупи и прескупи интерес зајмили? Међутим, признајемо и признали смо да би се прва целъ т. ј. релативна јефтиноћа новца, за први пар свакако, постигла — да би дакле, то био први и природни ефект добитка неколико милијона у металу. Но сад, ако се на то може рачунати од металног новца, да ли се тако што може очекивати и од исте цифре папирних милијона, од чиста папирна новца без подлоге? Ми смемо одма да противно проричемо; али, *аргумента ради*, претпоставићемо да би се — наравно за први мах и пар — јер смо то само и за метални новац тврдили — такав ефект осетио. Дакле дошли смо до многожељених „пара“ и то, хвала богу, до „јефтиних пара“, ако не сви (а ко ће, јадан, цео свет заситити и задовољити?) а оно неки од нас; па шта онда? Е онда ћемо, по г. Стевиној логици и обећању бар, имати да гледамо како те „паре“ тај папир — „*служи за мокну потпору бољој*

системи економној.“! Истина г. Стева није похитао да нам у овој прилици (у овом чланку „Пороте“) даде формалну дефиницију те „*боље системе економне*“ — из чега ће се састојати и на чему ће постојати — али, ако нам г. Стева није ништа ближе казао о самој и живој слици те „*боље системе економне*“, а оно нам је бар казао њен задатак у Србији, а тај је: „*да што пре развије у земљи нове и боље привредне изворе и да смањи довоз страних производа.*“ „*Мокна потпора*“ пак папирног новца овој „*бољој системи економној*“ састојаће се (управо и поглавито) у његовој *немоћи* да оде ван земље „*јер га нико*“ (вели г. Стева у свези са горњим ставом) *на страни примати неће*“.

Сад, да ће ово бити случај са папирним новцем нашим, ми г. Стеви потпуно верујемо; али, да је прво то каква препорука за такав новац — који никакве вредности на страни имати неће — или, што је још важније, да ће такав новац моћи бити икаква а најмање моћна потпора икакој другој системи ван оној која би имала за сврху да „*илаћа јефтито дугове у земљи*“ и да замени светски, стални, символ вредности чисто местним и арбитрарним символом вредности — да велимо, икакој другој системи осим тој, папир (без подлоге) може од услуге бити, ми нисмо у стању ни да предвидимо ни да увидимо. Него шта знамо да радимо? — кад тако мисли и верује г. Стева Р. Поповић, ауторитет I-ог

реда у Србији у таким питањима. Морамо примити и то као основу даље дискусије, па видети куда ће и чему он са својом логиком да нас одведе? Дакле он вели да ће папирни новац — служећи за моћну потпору горепоменутој системи економној — наравно посредно — служити као потпора и новим привредним изворима, а умаљавати довоз фабриката са стране. Пре свега рецимо да ми неможемо ништа имати противу системе која узима на себе овако леп задатак — *и част и слава од наше стране сваком оном народном економу српском који такав систем пронађе и сретно примени* — али питамо: који су то „нови и бољи привредни извори“ које ће папирно-економска система, папир као такав, „развијати“ или и осетно поткрепити? Ми данас само знамо за један, нарочита спомена достојни, привредни извор — *а он није нов него врло стар* — а то је; *наша пољска привреда! Рударство* би било, или могло бити, нов извор, али ко иоле што зна о условима — о индустријским и финансијским капиталима — које ова грана радности предпоставља, тај неће ни у сну снити да је г. Стевин папир то игде развио или кадар био да развије. Па онда, сама индустрија, (могући нов извор) које у западном смислу те речи и немамо, но која се, у колико ју у источном смислу исте речи имамо, јавља једино у умно и материјално јадном и жалосном стању *Кајина* нова наслеђа — дал се на њу нишани? —

Ако мисли, на прилику г. Стева да наши, још једнако византијско-оријенталски занати нецветају, или да су „укочени“, зато што наше занатлије „немају пара“ или „немогу да га по јефтину цену добију“, онда нам (свакако) није чудо што је дошао до закључка, да ће простим „стварањем јефтина новца“ у земљи тај недостатак моћи да заглади] — што је дошао (ако је дошао) на мисао, да ће папирни новац, послужити као „моћна потпора“ такој системи, дати „полета“ и тој грани наше „радиности“, и „опростити ју њеног садањег мртвила“.

Но баш да узмемо да би то папирни новац постигао — занатима како тако могао — опет тим би се само један стари (доста плитки) извор мало покрио и — *то је све!*... — Ни у ком случају, и велимо *ни у ком случају*, неби тим новцем — ако би т. ј. икаквим новцем, гди нема техничке снаге, гди нема *људи* за посао — могли наши знати прећи из источног у западно царство — из примитивне им низине, не на највиши него, на средњи ступањ модерне индустрије — а само тако и тада би се ту добио један „нов привредни извор“. Уосталом, ми можда и душу грешимо са г. Стевом кад се толико бавимо са новим привредним изворима његовим — кад управо искључујемо могућност плеоназма и нехотичне употребе придева „нови“ — а да је у самој ствари реч била „да се што пре развију стари (т. ј. постојећи) привредни из-

вори“ — што нам и са филолошког гледишта складније изгледа — пошто би се и нови најпре „створити“ па онда „развијати“ имали.

Прелазимо стога одма на један постојећи и то најглавнији привредни извор наше земље — на земљорад. „Боља економна система“ имала би (држимо) радити на развићу земљорадње. Сад, у чему се састоји тај развитак земљорадње? Развитак и успех модерне земљорадње састојао се, ђенерално да се изразимо, у примени и употреби *научних* поглавито *хемијских* и *механичких*¹⁾ проналазака и елемената — у савршенијој фертилизацији и савршенијој примени савршенијих оруђа — алата пољских. Оба ова задатка предпостављају и условљавају, као год и рударство, одговарајућу културну спрему — нужне агрикултурне и индустријске капитале.

Ми немамо ни једне ни друге у земљи, и можемо их једино на страни и са стране добити. За прво, (за агрикултурно образовање) да кажемо да спада у круг опште просвете — (премда ће и питомци на страни металан а не папиран новац трошити). — или да ће се постићи прилепчивошћу примера и угледа на напреднији свет, свакако други услов, други капитал, може се само извојевати (наравно за први мах и пар) једино и искључиво разменом — *купиотином*? Ако хоћемо на пр. да

¹⁾ Метеорологија такође много обећава и већ чини за модерног земљорадника.

наш тежак одма дође до бољег плуга, до боље грабуље, до боље дрљаче, ветрењаче и т. д. то, пошто се ове ствари у самој земљи неправде, могу му само са стране доћи. На сад, помоћу чега ће он њи добавити? Помоћу новца — на сваки начин. Ама помоћу каквог новца! (Оног код београдских сарафа — јели?) На жалост не помоћу оног који „има служити као моћна потпора бољој системи економној“, — Него, збиља, да ли г. Степа и савршеније алате земљорадничке са стране рачуна и меће у ону општу категорију „страних производа“ чији „довоз“ папирни би новац имао спречити, или бар отешчати? („Јер га нико на страни примио неби“). Ми незнамо како г. Степа ту ствар у основу узима (као што незнамо ни основу те боље економне системе његове) али сматрамо и ово као један од многих неодољивих и горких последица „моћне потпоре“ папирна новца — као један део ефекта његовог на наше економно и привредно стање. Наравна ствар, није нама било на уму доказивати да се, по увођењу папирна новца у Србији неће моћи уносити тако користни артикли као што су без свака спора *пољска машинерија*. Баш на против ми држимо да ће се и поред и у пркос папирном т. ј. местном новцу увозити, осим нужних и потребних, и оне ствари и артикли са стране које ми заједно са г. Стевом желимо да видимо, што пре и што више искључене.

БЕОГРАД

Штетни процес извозења домаћих сировина а увозења страних фабриката, продужиће се и тада; и разлика ће сва бити у томе, што ће у тој огромној размени папирни новац играти улогу, не непосредног, дакле јефтинијег и сигурнијег, посредника (по примеру металног новца) него посредног, дакле скупљег а притом несигурнијег, посредника између Србије и осталог света. Другим речма, ми ћемо сви морати најпре куповати метални новац пре него кад границе своје земље пређемо, па тек помоћу тога новца на страни куповине чинити и — обратно: кад се у своју земљу враћамо продаваћемо метални новац да за њ свој рођени — местни — папирни — добијемо. У тој размени ми ћемо, у најбољем и најсрећнијем случају, нешто губити, и то дупло нешто — при куповини и продаји једног и истог новца. Велимо, ми ћемо губити, а под ми разумемо непосредно масу купаца и продаваца а посредно масу народа — произвођача: јер, остварили се у Србији на време, г. Вучковићева мисао о српској „берзи“ или не — опростила се српска трговина, усљед тога, своје садање тромости или не — биће једна класа људи, трговаца, која ће под таким климом проклијати и процветати, која ће и бројно и материјално коракнути и нагло подићи се. Та ће класа бити *сарафска*, а пошто се томе занимању *страници* махом *Јевреји*, одају и успевају дакле *страначка* — *јеврејска*. Но како му драго с тим, а то би

био само један од неизбежних плодова шпекулантске — да неречемо и кајишарске — политике у народним финансијама, ми имамо још да се упознамо са (тако рећи) судбоносним последицама које ће у свези са унутрашње финансијским стањем наше земље потећи. Нико мислимо неће хтети одрицати (па ни г. Стева) да би издавање народног папирног новца — пуштање у обрт знатне суме гореописаних хартија — била под најповољнијим околностима, једна велика финансијска револуција. Србија би таким кораком фактички изменила своју монетарну систему — усвојила ново (како тако) мерило, нов символ вредности — с тим коментаром и том разликом (само) што би то ново мерило, тај нов символ вредности, имао строгу местну домаћу цену и улогу; док би стари (хвала богу још постојећи) символ и посредник био то и преко и ван граница њених. Но пошто и сам г. Стева изрично признаје, мање или више скорији крај тог прелазног стања — из старе у нову систему — монетарну — премда је овде термин монета без правог смисла — ми ћемо му се без оклевања придружити; а само ради потпунијег обавештења неких од читалаца навешћемо један пример тога рода из наше државно-финансијске историје. Није давно било, на прилику, кад је оно Србија, сасвим легитимно тежећи да дође до свог „народног новца“, учинила једну малу револуцију у својој монетској системи — са подобним иску-

твом. Ствар се тичала замене свакојаким страних сребрних монета, поглавито руске — која је до тог времена у Србији највише циркулисала — „српско-народним сребрним динарима“. Пошто нас овде интересују само свршени чиновни, а никако и пут и начин којим су постигнути, рећићемо одма: да је улазак у обрт Србије сребрног народног новца имао за последицу у најкраћем року — излазак из обрта исте свију представника донде владајуће монете. Читава војска сарафа и спекуланата (наравно махом Јевреја) нагрнула је била тада у Србију и мађијском хитрином, дигла све рубље, полурубље, цванцике и полутакне — тако да ако се који данас још налазе у земљи, то ће бити (зар) на претеклим низама још неповарошених сељака наших. И доиста шта би природније било него предпоставити — него прорицати — такав свршетак са нашим металним новцем уопште (дакле и са златницима и сребрницима нашим) на дан т. ј. кад се чисто папирни му наследник на позорници српско-народних финансија појави? Али да! обећали смо да нећемо без невоље — назор — песимисати у нашој анализи; и да ћемо, напротив бирати и узимати понајповољније случајеве, и по њима закључке своје изводити. Узмимо, дакле, овај релативно најблажи ефект (дејство) ступања на владу новог аспиранта и конкурента — имено, његову привремену прилагоду старом стању ствари — његове коекзистенције са металним му

другом. Управо ми смо вољни да идемо и даље и да замислимо њихово тотално, практично измирење, а то мудрог поделом рада и улога. Тако на пример, папир ће ступити „у службу унутарњег саобраћаја“, а метал ће се опростити тог терета и имати само да брине за спољне потребе већ поменуте „боље економне системе“. Прелаз ће бити релативно постепен и неосетан. Револуција ће се извршити не само без јака потреса него (можда) и без јавног протеста. И тако једног лепог дана „независна Србија“ ће имати искључиво свој „народни новац“ — слугу, који ће само њу слушати и њој служити — савезника који ју никада неће издати (ако она њега не изда) и који ће једино с њом или због ње душу испустити — хтети и морати. Народно-финанцијска мисија Србије на балканском полу-отоку биће тим важним чином осигурана — Србија ће постати финансијски (свакако) „самостална“ — идеали њених најбољих политичких економа овог доба (надати се) у пуној мери] изведени, остварени! Па опет, уместо да се радују и веселе такој перспективи, биће (злих) људи који то неће хтети ни да достојно виде, ни оцене ни усвоје, него ће очајнички војевати да одрже оно тврдоглаво status quo — оно кобно „нека иде како иде“.... Како да одговоримо на овако патријотску економију? Ми осећамо сву тежину и сву горчину опозиције овим новим, млађим, идејама; ми се чисто стидимо што се и при-

видно лепо за нас блато из руку противника политике „нека иде како иде“. Али опет, морамо истину да кажемо, баш нам није до радости ни до весеља што ће нас старо пријатељство и друштво да остави, и — није вајде — неможемо да сакријемо страх који осећамо да „поклон“ г. Вучковића небуде, за наше државне и народне финансије — *данајски* да нам се „брза и јефтина помоћ“ г. Стеве не покаже брза и скупа одмоћ, да нам његов „јефтини новац“ — строго српски да се изразимо — **непреседне!** Него опет, можда је то ружан сан с наше стране, а после и бог је милостив, па све се то може од нас и у дванајестом часу отклонити. Свакако то је питање мање или више далеке будућности; међутим, нама треба сад нешто да се учини. „Кажите ви с тога нама (господине) да ли се неће што за садашњост моћи урадити — јефтиним новцем? Ви видите да је трговина стала, или се тромо креће; да алати усиљено и једва раде; да су сељаци са својом готовином до дна, да је умор — да је укоченост — овладала на све стране. А, знате, да се то оживи, да се крене из укоченог стања, потребно је новаца и опет новаца. То је крв у организму народне привреде“. (Види *Пороту*“ 3-ћи број). Душа ваља ми неузимамо и несудимо овако догматички — ни у теорији. Практички пак, ми разумемо, или бар ласкамо себи да разумемо, и узроке и сведоке наше сувремене економске слабости и не-

моћи; али најмање смо спремни да сматрамо пипирни новац (г. Стевин) као оног „војна“ кога из рата повраћени борци жељно ишчекују да дође — *иа да се онда на све стране покрене радност!*“ (Види Пороту 3-ћи број).—

Пре свега препоручујемо нашим са бојишта живо и здраво повратившим се јунацима: да ни на кога не чекају ко се досад није вратио — јер могу грдно издангубити — а ми ће мо да питамо г. Стеву да нам озбиља каже: хоће ли и како ће његов (папирни) „новац новац, и новац“ проциркулисати кроз „живи организам“ уморне Србије, те оживити и покренути све што је „тробо“ и „уморно?“ — Пустиће се, доиста и као што смо већ предпоставили, неколико милијона у обрт — али како? Неће се дабогме, поставити никаква комисија која ће *нове иаре* делити народу онако као што су извесне комисије делиле (и деле) тајин и помоћ погорелима и пострадалима у рату — те да тако народ или маса његова дође до пара — него ће се пустити у обрт, поглавито и наравно, исплатом реквизиције као и добровољног и принудног зајма *у папиру*. Предпостављајући онај најбољи случај да се тај папир одма драговољно свуда прими и призна у течај, опет — ко ће од тога највише а ко најмање вајде да види? Очевидно онај који је не највише дао него који, највише признаница на каси покаже (а то знамо ко су) а после њи тек можда и онај који је не релативно (т. ј. према свом стању)

него апсолутно дао и могао дати: а и једни и други јесу имућнија класа — мањина! С друге стране најмање ће добити она класа која, прво најмање признаница у вредности имала буде, но која и ако је индивидуално и апсолутно можда најмање, свакако је колективно и релативно највише повукла и страдала; а то је сиротнија класа, то је *маса народна*.¹⁾ Па још да има сигурна изгледа да ће добити оно што јој је, не фактички одузето — јер који је томе водио, и могао у рату водити, тачна рачуна? него — што јој је тек формално (често и случајно) признато. Шта више већи и највећи део те највеће помоћи потребујуће масе неће добити ни то. Јер, прво много је усљед дугог отежања са државним одужењем, — извор кога ни до дан данас није насигурно нађен — изгубио нужну наду и веру у вредност реквизицијоних признаница и државних обвезница, па их је, под навалом и притиском *нових* дација и терета „у бесцење“ (као што нас г. Стева уверава) врлим шпекулантима, људма од новца, уступио. Не само, дакле, што се маси народа, путем реквизиције и зајма, одузети капитал неће тачно и исправно вратити (јер на тачност и исправност, као што рекосмо у оној ватри и несрећи није се могло ни обзирати) — у колико т. ј. он о томе још формална доказа има — него ће се, у самој

¹⁾ Ми ово упоређење правимо с тога што се зна да је сиромасу човеку теже дати и мало него ли богатјем *много*. „Комарцу је доста и ногу извући.“

ствари, највећи део те исплате учинити људма који сразмерну или никакву реквизицију ни жртву нису ни дали ни учинили — зеленашима и кајишарима. Ти ће људи дакле — а пошто су они мањина — мањина ће дакле, до тих пара доћи; а маса ће и даље (у главном) кубурити и дуговати. Да, али ће се рећи: да је опет с тим нешто, и ако не све ни главно, постигнуто. Мањина ће та бити при новцу па ће, по закону природе или конкуренције, спустити интерес на свој новац. Већина — маса — поред тога што ће се делом повраћених јој жртава одужити и покрпити, моћи ће онда до новца и лакше и јевтиније доћи; а то је свакако *помоћ!* И доиста, тако би (зар) требало да буде — управо и ми, овако неверне Томе, пристајемо да кажемо да би то и било са **правим** новцем — да је имено држава исплатила своје дугове у оном новцу у коме их је и направила; али, према папиру, при најбољој вољи, несмемо се, ни за први мах, тако оптимистично држати. Њему можемо да учинимо само један велики и важан уступак, а то је: да му, за први пар, признамо један приличан „курс“. Новац, и интерес на новац, даваће се онда у Србији — као и сва размена у земљи чинити — „по курсу.“ — Сад, да нам није цељ да се (у овој прилици бар) ограничимо на опште стране предмете и питања чијег смо се прегледа и претреса подухватили усљед г. Стевине папирне диверсије (коју, узгред рецимо, нисмо од њега очекивали) да нам ве-

лимо није то целъ, ми би могли много сведоѣбу
 и искуство о „курсу“ папира у опште —
 оваког пак каквог нам г. Степа препоручи по-
 наособ — навести и у помоћ позвати. Јер, о
 самој овој једној глави истог питања, тешке
 су књиге писане и написане. Међутим ми зато
 нити имамо довољно воље и снаге, најмање
 у свези са једним новинарским чланком који,
 и оволики колики је, морао је ставити стр-
 пљење читаочево на пробу. Бићемо дакле што
 можемо краћи у овом последњем одељку нашег
 покушаја против г. Стевиног **perpetuum mo-
 bile-a** за Србију и због тога: што осећемо по-
 требу да пре расанка додирнемо и неке друге
 жице и чињенице у нашој *народној економији*.
 Право, пак на ову релативну скромност (до-
 дајемо још) дао нам је сам г. Степа својим
 виртуалним избегавањем да спомене цифру
 папирног новца (јер против оних г. Вучковића
 добро ће учинити да се одма ограда) коју
 жели да види у Србији — ако нам г. ј. и ре-
 лативно ћутање о томе није још и у дужност
 ставио..... Дакле, као што смо већ пристали,
 понављамо: да *први курс* г. Стевиног папира
 признајемо за *приличан*. А кад смо то учи-
 нили, ми смо, дабогме, затворили очи пред
 оним његовим планом „да се *дуг* на страни
 плати скупљањем непокупљеног принудног зај-
 ма у земљи“ (да се, дакле, скупља у металу)
 као и заборавили на г. Вучковићево шарла-
 танисање о „предходним условима“ односно

„берзе“, „банке“ „плаћању ђумручине у зечећем новцу“ и т. д.

Узели смо прост и го случај да јавно мњење Србије, свесно или несвесно, тек прими српски народни папир „без интереса“, онако као што је у своје време примило и народни папир „са интересом“. Па шта онда? Е онда смо узели — предпоставили — онај лепи случај да ће *метал* и *хартија* по примеру неких многих „младенаца“ почети лепо да живе, — па макар једно на једном и друго на другом крају — младожења на граници, а млада код куће — Србије. И доиста, само да нема опасности да ће тај „медени месец“ бити и сувише кратак да г. Стевиној „бољој економној системи“ од „моћне потпоре“ буде, ми неби ништа даље имали да кажемо против његове непомирљивости са српском класичном политиком „нека иде како иде“ — у овом, бар, питању. Али ми немамо вере у младенце што један другом тек што неће рећи: „леп ја, лена ти, а шта ћемо за ручак“ — за *будућност*? Свакако мучна су, опасна су, то питања за оваке парове и ми се (као смотрене муштерије) чисто бојимо да младожења одма неувати свет — не оде „далеко, далеко од граница земље“ — а остави младу му (*хартијцу*) „у служби ! Рекосмо да се бојимо, али ево г. Стева баш то сам прориче, управо жели, као што ове речи његове буквално доказују. — На питање дакле: „Ми нисмо народ који производи за све или ве-

ћину онога што му треба ¹⁾ па ће то учинити те ће наш звечећи новац отићи на страну, а папери остаће у земљи," г. Стева одговара: „То и јест грдна несрећа, ал што не водисте рачуна и пре о томе како наш новац бежи на страну, па данас можда не би ни имали овог разговора. Доиста, иде и ићиће наш звечећи новац на страну, па и ако ће се враћати да изведе наше производе, опет ће одма и брзо онамо одлазити одакле је и дошао за туђе производе, што ћемо их куповати. Неумесна је дакле, кривица што се баца на папирни новац: она пада на систему економну која већ влада а не на њега. Шта више папирни новац“ и т. д. и т. д. — Е, молимо сад да се разумемо: Дуг на страни платиће се остатком од некупљеног принудног зајма“ (а бог зна да се неће и г. Вучковићева копија о „наплаћивању царине у металу“ требати да усвоји): „наши трговци (капиталисте) раде с туђим капиталима;“ „у сељака и занације најмање новца“ (и онако „туђег“); „грдна пре- задуженост у народу“; „укоченост у радиности“; онај „војно“ (већ) отишао далеко, далеко преко граница наше земље: „ми нисмо народ који производи за све или већину онога што

¹⁾ Горка ли је ово истина, а њен ће обим и значај читалац најбоље моћи појмити, ако му кажемо: да би се чак и онај папир, од ког би г. Стева желио новац правити, морао са стране донети; јер Србија нема ни к а к в е, и камо за ли ту целъ сходно развијене, фабрике.

му треба“; „грдна несрећа што ће нам зве-
чећи новац отићи на страну а папири остати
у земљу“. Питамо сад на основу свега овога
не које крив: (јер су то неумесна и несмис-
лена питања кад се бајаги некакав лек пру-
жа за исто,) него какав ће *курс* бити, какав
може бити, папирном новцу без подлоге —
рецимо одма после „меденога месеца“? Оче-
ћали смо да ћемо бити кратки у овој наро-
читој анализи, с тога је одма и завршујемо
простим цитатима из искуства земаља и на-
рода у којима „држава“ и нема потребе за
„принудне зајмове“ јер се чак и вишак добро-
вољно нуди, у којима „трговци“ раде са сво-
јим а не „туђим“ капиталима; а занације и
сељаци и кад нису при новцу могу га добити
по „јевтину цену“; у којима има и сувише
кредита и готовине да се о „презадужености
народа“ говорити може; у којима има шта и
да се „укочи“ и откочи; у којима „војно“ не
бежи „далеко, далеко преко граница земље“
му, па и кад побегне брзо се кући врати; у
којима народ „производи за све и за већину
онога што му треба — који дакле нема да се
боји те грдне несреће да ће му „зве чећи но-
вац отићи на страну а папири остати у зем-
љи“ — цитираћемо баш искуство оне исте
Француске, на рачун које је г. Степа цити-
рао, не Керија него, неког ђака његовог. На-
равна ствар ми морамо цитирати њено иску-
ство са онаким папиром какав г. Степа нама
препоручује — или њему нешто најближе и

најсличније — па макар то и небио онај од 1848. год. на овамо. Пре свега искрено признајемо, да смо дуго тражили по речнику горких финансијских пилула ове сретне земље најближег сродника г. Стевином „народном папиру“ за Србију, а то све што се нисмо одма сетили азбучног реда — **Асигната**! Дакле, шта ли је то (био) „асигнат“? Онако знате, згодно рећи то је (не био него била) „народна упутница за размену и исплату свију вредности,“ којој је „*подлога*“ била „*народно имање*“! А ево у кратко њене историје: „Асигнатом се звала она врта папирна новца који је био „*assigne*“ — упућен на исплату и замену — „народном имању“. Он је био створен (*créé*) 1-вог Априла 1790. г. на предлог „*citoyen*“-а Баљија а оборен 19-ог Фебруара 1796. (дакле после не пуних шест година). Овај папир, који је представљао вредност једне огромне масе „народних добара“ („*de biens nationaux*“) имао је вући интерес, а бити сагореван (*brûlé*) постепено и сразмерно напредовању продаје истих. Прва партија која би пуштена у обрт, износила је око 400,000.000 (четири стотине милијона) франака. Али одма затим наступивша скупоћа у металном новцу учини течај асигната принудним. С друге стране опет, „народна добра“ немогоше се благовремено продати, што учини те асигнатима саме прве партије паде цена испод метала. Гоњена новчаном потребом, држава је затим издавала све веће и веће суме папира — уби-

јајући им цену све више и више. Тако у Септембру 1792 фабриковано је око **две** милијарде и седам стотина милијона, а у Августу 1793. и до **пет** милијарда: Асигнат који је почетком 1793. још једнако вредио трећину номиналне му вредности, није вредио ни шестину у Августу исте године. У години 1796. пуштање у обрт нових и грдних сума подигло је укупну цифру истих до 45 (четрдесет и пет) милијарди и 578 (пет стотина седамдесет и осам) милијона. Асигнати нису тада имали ни две стотините номиналне им вредности, и најјештиније ствари продавале су се по баснословне цене. Тако на прилику Лујдор од 24 франка мењао се тада за 8000 (осам хиљада) фр. у асигнатима — то јест 330 фр. у папиру за 1 фр. у злату или по 33.000 проц.!!!

„Кад се најзад уништењем штампарског слика асигнатима крај учини, онда се у опште, размену, нуђаху некакви „мандати“ („mandats“) но пошто и они беху папири с другим именом, то брзо и они изгубише сваку цену, а сви који се и првима и другима поверише — пропадоше“. („furent ruinés“). —

Ето какав је био курс „народној упутници за размену и исплату свију вредности и т. д.“ — управо и за време самога „меденога месеца“, о свршетку и да не говоримо. Исти Французи су се тако опарили били овим силама парамма својим да им оне више од то доба никако на памет падале нису. Францу-

ски сељак — маса народа — нарочито показивала је од то доба скоро неумољиви скептицизам према свакој „хартији“. Тек у најновије време, тако рећи почео је да верује својим банкнотама — *billets de banque* — да их прима и издаје — а правило му је било: да меће на страну, да чува „беле чаре за црне дане!“ У тој инстинктивној предраци, вазда вредни и штедљиви сељак француски дочекао је и последњу кризу своје државе 1870—71 године, те је из чарапа и пешкира — из деветих завежљаја — вадећи, *не хартију* него, жежено сребро и злато откупио побеђену земљу своју, у исто време спасавајући од финансијске катастрофе. — Ако има кога од ђака Керијевих који верују да се „нација која је патила од Џан Ловових пројеката и асигната“ могла и „одржати њима“ и „осетити силну моћ од народне финансије“, онда то је тајна, проналазак, на коју данашњи Французи бар више патент не траже. Али нека је, аргумента ради, све истина што је тај „американски писац из Керијеве школе“ у корист француског напирног новца без металне подлоге (као што нас г. Степа уверава) навео, опет није ли разлика између богате, силне, економски потпуно развијене, независне и бесне Француске, и сиромашне и јучерање Србије и сувише огромна да се овака упоређења и овака моралисања, као што г. Степа нуди, опростити могу? Нисмо ли, на против, ми у народној економији

далеко ближи нашим грчким вршњацима или и туреким угњетачима?

Рекосмо ближи, а да богда да нисмо и нижи чак од ових последњих, јер Турска — иста „пропала Турска“ — има економске изворе са каквим ми тек имамо да се упознамо. Што се, дакле, г. Стева није сетио судбине султанових *кајима*, него је изабрао најбогатију земљу у Јевропи, и то у златном веку њеном, те нам њену финансијску слику и прилику на углед износи, као да смо ми тако прост свет те да незнамо своју муку или бар разлику — од других. Од *других* да, па и лошијих по њему и имаћу од Француза, јер ево шта сведочи стари Гарибалди у лајичком доиста али патриотеком гњеву, односно папирног новца сопствене му земље: „*Нека остане*“, вели он, *по једно звоно иде већ мора бити, али сва друга да прелијемо у крајњацире за сиротињу нашу, те тиме добијамо мало метала на место гадне хартије (Carta lordata) која нас брука*¹⁾. — До тога је ево дотерала лепа и плодна Италија, у којој сваке године по десетине хиљада путника милијоне са собом доносе и остављају, са својом „народном финансијом“. А шта ли ваља да кажемо о Русији чију папирну врећу сви сибирски и уралски рудари немогоше досад закршити; или Аустрији која, од како је, од „курса“ и живи!

¹⁾ Капрера 18-ог Маја 1880 — писмо Гарибалдино бирачима.

Тако је ето у ствари, а то неће бити ни г. Стеви непознато, па ипак он закључује и завршује свој чланак овим речима: „Издајмо и ми папирног новца и организујмо што пре народу радиност, јер нам је са стране објављена уништавајућа економна борба а и у земљи је се ваља бојати“. Тако г. Степа! А ми би се ево овако изразили: организујмо што пре народну радиност, а главом се нешалимо са издавањем папирна новца без подлоге јер, итд. итд. — Него, збиља, да није и г. Степа (и ако је за папирни новац у начелу) нехотично га пред-поставио организацији народне радиности? — те уместо да каже организујмо народну радиност и издајмо папирни новац (које би опет имало неког смисла) он учинио противно? Можно доиста, али ако је г. Степа баш тако хтео да буде²⁾ онда смо дужни да га у најмању руку опоменемо на — *ред!* Не, ми идемо и даље, и пристајемо да дискутујемо у начелу практичност папирног новца који Француска има, рецимо од 1848 год. на овамо, *ако и кад* т. ј. г. Степа усвоји овај исти ред, имено: да се питање о папирном новцу покрене *после*, пошто се људски реши

²⁾ А ово нам даје места веровати и онај 3-ћи § г. Стевиног списка користи папирног новца где вели: „Радиност тиме добија полета — само ју ваља организовати“. Ми смо већ изrekli свој суд о „полету“ радиности посредством папирног новца. Али — да! само ју ваља организовати. Ваистину, само ју ваља организовати, и словом само то!

проблем — оствари мисао — „организације српске народне радиности“.

У таквом случају ми можемо шта више нешто и напред да обећамо, а то : да ћемо гледати кроз прсте надлежно одобреној цифри папира — правити се невешти ако нас држава и слаже за који милијон, два, — онако као што La Banque de France лаже по који пут своје богате земљаке..... — знате прљају се“ „цепају се“ „губе се“ оне смртне хартије..... — свакако шта ту ваздан? разуме нас г. Степа, а ако се на њега угледа и г. Вучковић — који ће нас донде ваљда устрећити некаквом „народном банком“..... само (ако бога зна) не à la „Прва Српска банка!“ —

Као што види дакле г. Степа (а ако хоће и г. Вучковић професор) ми нисмо баш тако страсно заљубљени ни у наше сребро ни у наше злато, као што нисмо непомирљиви према оној политици коју г. Степа превodeћи неке Французе, назива „нека иде како иде „— у колико се бар оне наше металне основице тиче. Па баш да је метални новац и једно парче зла, опет нег се *трии од страха юрега* и то све док не дође у подгрлац душа, док нас као у последњем рату и два, неспопадну пене (финанцијске) и *беле и кржаве*. Доиста, недај боже да до тога дође — трудимо се у миру да недође до тога у рату — али, ако дође до тога, онда будимо спремни да опростимо оном министру финансије српском — да га извинимо — ако је, неимав ништа бо-

ље ни теже при руци, доватио хартију те с
 њом запушио и покрио пукотине металних
 каса државе своје. Па онда *дотле* — *даље не!*
 Чим се последњи метак у непријатељски ло-
 гор избаци, чим се прелиминари мира пот-
 пишу, прва брига нека је онда надлежном
 народном економу како ће ону хартију *ме-*
талом да замени. — Тако се то ради кад се
 хоће да се држава спасе од последица нај-
 опасније финансијске шпекулације на свету
 — од папирног новца без нужне одговара-
 јуће подлоге. Њему се — па и то зловољно
 — прибегава у часовима искушења — кад је
 можда судбина земље и државе на коцки и
 проби — а не кад је мир повраћен и кад га
 се треба курталисавати. Па опет (ево чуда)
 г. Стева баш сад препоручује ову очајну меру
 — сад, пошто су очајни тренутци јуначки
 прегрмљени — сад, кад треба богу благода-
 рити да нас до тог штапа ни хале ни ха-
 ждаје ратне нису дотерале. Да, „али, вели
 он, „трговина се тромо креће, алати усиље-
 но и једва раде, сељаци су са својом гото-
 вином до дна, и умор овладао на све стране“.
 Тако је валах; него што се буди толико г.
 Стева? Зар то није наравна ствар! — при-
 родна и неизбежна последица сваког великог
 и скупог напора, а у приликама које је сам
 предпоставио? — Поред све наше новчане
 оскудице, поред све наше и државне и на-
 родне сиротиње, (а ми смо у истини врло
 сиромашни) опет ми нисмо никада налазили

разлога да сматрамо наш народ за економског дављеника или очајника (тако да кажемо); па и да је тако што у ствари, онет зар је (у-право) го папир она сламка за коју се он с правом и поуздањем ухватити може? Заиста не и никада, а најмање сада кад је он испливао из дубоких и мутних вода неравне борбе, кад му понајвише треба да се на (какој такој) обали мира одмори и опорави.

Одмор доиста али и — *joш нешто!* И оне добре („три“ н. пр.) жетве зарад којих се „са висока места“ изусти нужна молитва — нај-угоднија, без сумње, богу тежака и његових, па ма и најбоље и савршеније, обрађених њива и ливада! Још једном велимо и повторавамо: да ми нисмо несвесни начелне умесности и тужбе и жалбе које се одавна (и пре рата дизале и сад) дижу у Србији на финансијско стање и уређење њено; али, као год што одбијамо од њених рана лажни мелем који јој се ево претписује, тако исто одбијамо и оне неоправдане нападе на политичко-економске предходнике у државном газдинству Србије, а који се чине са оном већ дотужелом кебом „нека иде како иде.“ Неће бити, ваљда, да је нападачева генерација једина и прва *дјрасла* да увиди и позна н. пр. неправедност економских односа земље им према економски далеко јачем страном свету, а које он сасвим умесно карактерише као „убитачни процес извожења сировиња и увожења фабриката.“ Него, камо јунака који ће то да ис-

прави? Дај министра финансије који сме и може да удара ђумрук на стране јеспане с обзиром само на економске интересе своје земље? или дај државника који ће — наслоњен на можда какав Ђунис — моћи и смети да мења међународне трговачке уговоре по диктату чисте правде и правде? Баш напротив, неналазили г. Степа и светлих страна у државном газдинству, у руководству (макар како примитивно и невешто оно било) људи који су имали крвави задатак да извуку земљу своју испод угњетачке, као планина тешке, копите варварске, и који су то постигли, најскромније да се изразимо, без папирна новца! — Свакако, нека се претрпи г. Степа док на њега и његове врстике ред не дође да исправљају *криву Дрину* српских финансија, а донде нека се не баца блатом, ни он ни ђаци његови, на личности које су стекле права да их историја суди! Од своје стране, ми му обећавамо да ћемо му капу скидати кад он допринесе у својој струци оно што је на пр. *онај* што се богу моли за „три добре жетве“ принео на олтар *свога* заната и позива — кад он Србији извојује *економску самосталност* у оној мери и степену у којој и коме је данас политичка самосталност њена освештана и призната — па макар то било најзад и по цену *папирнога новца*. Него вратимо се још једном насловном предмету дискусије.

„Или донети новца зајмом са стране или створити новца у земљи,“ то су два рецепта између којих ваља сада да бира наша љута рањеница — наша финансија — по уверавању надлежнога г. Стеве. Баш морамо да питамо: зар нема ништа треће — нема другог лека?..... Како му драго, (јер ми нећемо да одговарамо за г. Стеву) али нам је одиста мило што можемо да кажемо: да се слажемо с њиме (бар) у питању зајма са стране, и ако можда ми нисмо дошли до истог закључка истим путем. — Дакле, имајући на уму то, што је главни дуг државни у земљи — да држава исти свом народу дугује — као и то, да је дуг, особито на страни, зао друг — ми нисмо никако за претварање државнога дуга у земљи са државним дугом ван земље. Немамо каде за сада, а после и неосећамо потребу, да ствар ову још овде детаљно разлажемо, али дајемо као своје тврдо убеђење то: да би било од бога грехота, а од људи срамота, задуживати се туђину код и зарад свог — оног истог који тај дуг мора да плати. Зашто као зајмити на страни да платиш ономе од кога ћеш у исти мах тражити, да исти дуг (још) са интересом прими и врати?.... Молимо да се разумемо. Ми невелимо да нама не може бити користан зајам на страни у опште — за н. пр. такво једно предузеће као што је жељезница — и ако би се т. ј. под повољним условима добити могао — али нама нетреба зајам на страни да исплаћујемо соп-

ствени зајам, сопствену реквизицију, сопствени нам дуг. И доиста ако има чега због чега би српски патријота данас очајавати могао, то је необјашњива немоћ, или неготовост, српских економа, српских законодаваца, и српског јавног мњења да пронађу — не извор, јер је извор народ коме и држава дугује него — пут и начин да се тај дуг благовремено плати или бар плаћати почне. Ово је већ пета-шест година од како је тај дуг у земљи учињен, а трећа ил четврта од како је мир фактички повраћен, а наша се скупштина још једнако бори са финансијским мерама и законима о одужењу које сама и доноси и односи — титра се очигледно (ма и нехотично) са кредитом и угледом државе своје. Историја патентарине на прилику (оне исте патентарине коју је г. Стева као „надлежни и компетентни“ помагао да створи на. по скупштинској нам логици и да.... обори) јесте једна негативна (а ово је врло благ придев) слика и страна из велике књиге сада већ и покојнога парламента нашег, многи чланови кога имају неоспорне заслуге за последњи политички корак, или бар покушај, домовине своје. —

Него реч је овде о избору између зајма споља и папирна новца унутра.

Па шта би као онда ми хтели — ми који нађосмо мане свакоме и свачему — шта би ми препоручили сад у овоме часу кад земља пати, од оскудице у новцу? **Ми најотсудније гласамо против обојих.*)**

*) Кад су ови редови написани били (а са неким незнатним изменама и допунама цео чланак датира се од декембра 1880 године), познати жељезнички зајам с Бонтуом још није био закључен. О том зајму, о „уговору с Бонтуом“ тако је много писано и говорено, да ми једва имамо што да додамо било за било *против*. Управо ми га се овога пута никакo неби хтели ни дотаћи, да нас од тада није обузела нека неодољива слутња и зебња да извесна и тесна свеза постоји, у Бонтуовом плану и рачуну, између нашег жељезничког питања и питања о „народној банци“, то јест, између прављења железнице и прављења папирна новца. Ако доцкан није, ми апелујемо на владу а затим на скупштину да се, што више пута могу, и то **добро** промисле о овој могућној свези између ова два огромна индустријална предузећа — жељезнице и банке; јер *каши* који ту може да нам се удари јесте просто **страхови**! Сачувај нас боже од сваке па и од оваке несреће, али доиста ствар може да се тако демонски (јер *берзански*) удеси и намести,

или и преокрене и изокрене, па да буде — да изађе најпосле на то: да Бонту несамо исплати наш унутарњи, добровољни и принудни, зајам, реквизицију и т. д. него и да *сагради саму жељезницу* — и да ју експлоатише — а све то са нашим рођеним папирним новцем! — и по цену, наравно, свију оних катастрофа које само грешна папир-политика може за собом да повуче — па и опет, ми да останемо дужни и за „зајам“ и за „реквизицију“ па и за „жељезницу“ и за све друге трошкове, — „предвиђене и непредвиђене“..... Од свију наших уговора с Бонтуом, уговор о жељезници без сумње је најтежи и најопаснији; — он је за нашу младу финансију буквално крвав — али ће српски народ и то издржати и то претурити, ако му се само испод, и из државне му касе не извуче оно мало-много тврда, јер метална, основа и ослонца, и подметне — папир! Јер кад то буде за наш ће народ наступити, народски да се изразимо, они „*црни дани*“ у којима неће бити „*белих пара*“. Знамо ми овде врло добро (јер смо у жи-

воту доста пути чули „надлежне“ „компетентне“) теорије о „народним банкама“ — о „гаранцијама“, „резервама“, „кауцијама“ њиховим. Ми само тврди-мо да ће Бонту, не као туђин, него као прост човек од цѣпа, бити што он реч *муд* ако се буде бринуо и кидао више и дуже, но што му је у интересу, о *курсу* наших папира. (Нити ми ту имамо и најмањег права да се срдимо и да му замерамо. Он има своје становиште и гледиште, и озбиља није ни мало дужан да нас забадава „цивилизује“, — да нас одучи носити ћемере и друге средње-вековне кесе, а научи „банци“ и берзи“).

..... „Ама то су тице злослутнице“..... „неће то тако да буде“..... „недамо се ми“..... „ми ћемо строгу контролу да водимо, и надзор вршимо“... Хеј, тешко нама с нашим „контролама“ и нашим „надзорима“..... Видесмо, ваљда, вајде (у тим, и словом у тим истим, питањима) од толиких очију, од саме зенице — од **скупштине** наше — па да се можемо надати од „финанцијских дрља једног Мите Ракића; на пример — модел „одборника за преглед каса и рачуна“ — рецимо

из моде — *напредних!*..... Проконсасмо, ваљда с „надзором“ над „Првом Српском Банком која хвала и небу и земљи недоби, за онда још „новластице“ и „монопол које данас Бонту тражи, — с таким изгледом на успех, — да нам да „паре“ са 300—500 проц. или и бог те сам пита колико „ $\frac{0}{10}$ “ металне резерве. Него збиља, како све то може да буде код нас живих и читавих? Ово је „примедба“, па несме имати дужину чланка, али у што мање, речи, ево овако, и то врло лепо и неосетно, може све то да буде и да се — *збуде*. Ми ћемо њему плаћати (јер смо се обвезали на то, и јер смо му гарантовали све то ђумруком и другим приходима државним) интерес и т. д. у *сухоме злату и металу*, (а он је тај нарочити услов врло мудро именовао и спецификовао) плаћаћемо на рачун зајма који ће он с нашим обвезницама „реалисати“ и употребити, или бар који се он, (које писмено које усмено) обвезао употребити на „грађење и експлоатисање жељезнице“. Да узмемо да он одржи реч односно грађења жељезнице, он ће (некажем да ће, него ће моћи) оне

наре што у Паризу, или другде, за наше облигације „реалише“ или од нас у име интереса добије, депоновати, мислите у српску државну касу? То не, него у много сигурнију — ону у Паризу („Union Générale“) или у Бечу („Länderbank“) или, (за случај парнице) и ону у Белгији (гди је и „кауција жељезничка“ депонована;) а тек колико устреба и у ону жељезничку касу у Београду и ону „народне банке“ — за прву, знате, колико да се одма „Власи не осете“, а за другу да може (*оует на пример*) г. Мита Ракић, одборник и финансијста, да може по „прегледу“, а у славу партије да отпоје по једно: „*свјат... свјат... свјат...*“
Господ-Бонтуо!!!

Дабогме то је *први* мах и пар, али то није и прва брига — Бонтуова. Прва је брига послушати Г. Вучковића и издати „прву порцију“ (нашој гладници — финансији) папирног новца, и користити се оним „меденим месецом“ (ако га буде) у животу његовом а о коме смо већ имали *прилике* *подробно* *говорити*; *иа* *преко* *небројених* *потомака* „Аврама, Исака и Јакова“, (чијом ћемо

помоћу, и у чију корист, донде и **устав** изменути) дати народу „нове паре“, којих ће бити и за први пар као киша — свакако два или три пута више од оне „звечеће резерве“ коју ће као што је ова скупштина предвидела и наслутила за исти пар (свакако) прегледати и избројати и по трећи пут (*на пример*) г. Мита Ракић — одборник и финансијста! Понављамо, горњи ће „сарафи“ „сензали“ „калаузи“ и т. д. дати народу нове паре, а у размену извући му из кесе, или и из чарапа и пешкира, старе, — покуповати што више и што брже донде текуће монете или и свог другог металног комађа по Србији. Са овим „старудијама“ нашим (зачињеним по којом новијом низом сељаначком или тепелуком варошаначким) наш ће предузимач набављати што му треба на страни и са стране, као шине, возни-материјал и т. д. или их баш и „депоновати“, за сваки случај, у касу „народне банке“, а са нашим рођеним папирима куповаће све што у земљи потребује и свакога који за њега, или баш и за „српску државну жељезницу“ радио буде, као на пр. на-

дничаре, настојнике, адвокате, чиновнике и г. **Розена** (пошто ће се он у Србији онда моћи и стално настани-ти). Да, збиља, заборавили смо, жељезница ће напредовати или, нек није урока, и направити се, „радиност ће добити полета, трговина ће се опростити садањег мртвила, и т. д. али да све то буде и да се збуди, а нарочито да се одржи, потребно је „новаца и опет новаца“ — та „то је крв у организму народне привреде“! Зато ће наша (вазда *напредна*) влада „хитно“ предлагати, „обавештена“ скупштина „хитно“ решавати да „народна банка“ може „пустити у обрт“ нове количине „народних упутница за размену и измену свију вредности“ и тако даље, и тако даље и **тако даље** до-мислите до дна? То не, јер папирној благајни и нема дна, и јер се папири неморају на одређено време повући из „саобраћаја“, него до **дана** кад се у Бечу и Пешти буде говорило да пусти „шовинизам“ „панславизам“ или баш и „византинизам“ опет диже главу у Србији, и показује друго лице ономе (културтрегеру) који је земљи „дао за-

јам“ „саградио жељезницу“ „исплатио реквизицију“ „основао народну банку“ и „створио — јевтин новац“. О, црна слико „неблагодарности“! То ће бити твој дан за који ће знати, и који ће славити, сви Розени од Дунава до Атланског мора! Но за тебе, народе српски, то ће бити дан кад ће видиш и она лика, о којој твоја историја уме толико да прича, више вредити од свију оних „пара“ што ће се (зар) у кеси твојој затећи; јер ћеш ти с том ликом моћи своју или туђу лозу винову везати, или се сам у њу опасати, и „српским народним папиром“ — *ни то нећеш!* То ће дакле бити онај црни дан, кад у твојој кеси неће бити ни једне беле паре, — али не и онај (дан) кад ћеш се ти опростити Бонтуа и његове „економне окупације; јер ћеш ти њему још једнако бити дужан“ и за „жељезницу“ и за „реквизицију“ и за све оне видиме и невидиме опите и операције које он на твојој земљи, или с њом самом почињо буде. — Да, такве слутње и зебње нас данас обузимају, па опет да ли нас оне праве „Intransigent“ — има српским?

да ли нас гоне да војујемо противу сваке „банке“ и противу сваког „папира“, па дакле и оног — с правом „нужном“ подлогом? То нисмо казали и некажемо, али нам то не смета да кажемо; да **права** подлога код нас и за нас, значи она која, **и у земљи и ван земље**, гарантује **alpari** курс нашем папиру! за који ће нам дакле сваки сараф у свету радо дати и сребро и злато — **по виђењу!** — Па како се до тога може доћи и кад? Ми смо се на ово питање ако не непосредно а оно посредно одазвали, али у кратко узев, до тога се може доћи и долази **предходним** извршењем свију оних економских услова и задатака које је на пр. Г. Стева у оном његовом списку (*résumé-y*) у почетку зажелио. То јест да, кад, „српска народна банка“ и њен папир буде **круна** — резултанта — зрео плод и последица — „боље економне системе“ — под којом ми разумемо *veľ* стечену и развијену привреду, индустрију, трговину и т. д. — а не и никако вештачки покретач, њен „волшебни штап“ њена једина и главна подлога и основа. Радити противно, на пр. оснивати „на-

родну банку“ која ће издати два, три, пет, или и ко зна колико пута више папирних динара по што ће имати, или и марити да има, златних и сребрних у каси — а другогача рачуна и ћара нема нити може имати ико па био то Бонту или ма ко други — велимо радити тако значи радити — **наопако!** Па не само да је наопако него је *грешно* то радити у мирно и радно доба; јер је са папирима те сорте слободно излазити на ме-гдан само у рату — у часу кад управо народ и производна снага његова нема просто **каде** да нађе и подмете сваком оном папирном динару одговарајући златни и сребрни динар-метал! Тако на пр. да је наш пријатељ Бонту хтео доћи с таким понудом пред рат, или и у току самог рата, е баш сад некако било би крајње време ратосиљати се и курталисавати се и њега и свију оних папира (наших или његових) без подлоге. — У колико се пак ово питање њега данас поименце, као српског жељезничког предузимача, тиче, наша је опозиција у самој ствари много скромнија. Јер ми само тражимо од владе и скупштине

да му не да никакву свезу између касе жељезничке и касе „народне банке“ — **да му не да концесију за банку.** Па зар баш да га одбијемо — да му се замеримо? То не, него да га сачекамо док видимо: 1. хоће ли он нама озбиља направити жељезницу? и 2. какву ће нам жељезницу направити? **Да га видимо на првом делу и кораку!.....** Стани зато о *напредна* владо! Стани и ти *напредна* скупштина! — да видимо српску жељезницу — да изађе дело на видело — на **видело** а не у..... „Виделу“..... Верујте ви нама, „од добра се још бјежало није“.... Па ако је тај Бонту доиста „солидан“, ако је он доиста „сигуран“ — као што нас и милом и силом убеђујете — неће Србија, па ни ми у њој, од њега утећи. Али не идите на оно што је тађе од најтањег леда — на папир — бар не кад, и док вам није голема невоља. Јер најпоследње, ако се мора поднети оно што се *мора* нек се не подноси и оно што не мора; те ако смо се у времену кад је била сабља за вратом најмили Шваби да правимо гвозден пут, зар се морамо сада помамити

па да правимо и папирни новац? а најмање Бонтуу за љубав?... Станте зато ако бога знате — да гвоздену шлулу сваримо. Па ако бог да и срећа јуначка те Бонту (невелим буде ово и оно него) *небуде* српски Хирш, српски Струзберг ил' Оненхајм, и наше жељезнице *небуду* горе од турских ни од влашких — онда ће мо се, брате, погодити с њим за нековање него — штампање пара и динара. Па ако се и непогодимо лако ћемо га уверити и утешити: да смо за толико кадри сами одужити се јевропској *цивилизацији*, да смо тај степен *светске културе* неоспорно достигли. А сада! а сада, гледајмо шта ћемо — **сад?**

Од своје стране ми препоручујемо (за сад) један врло прост лек а то је **стрпљење**, али не оно кизметско стрпљење, што прекрети и ноге и руке, па чека готово, него оно стрпљење које прати **озбиљну радњу и озбиљну штедњу!** Новац се не „доноси“ у земљу са стране, нити се он ствара у земљи, него се *тече* и то *радом, радом и радом* као *штедњом штедњом и штедњом* — нарочито *мудрим радом и мудрошћу штедњом*. Ми се надамо да ће мо још и у овој прилици моћи изриком именовати, неке бар, од праваца и мера, пута и начина, којих ми држимо да треба да се држимо шат

из садање кризе изјездимо Претходно, пак, нека је, дозвољено да говоримо у опште — да утврдимо *оцишту* основаност наше вере и нашег погледа. Пре свега, дакле стара, и далеко чувена је она песма коју г. Степа још једнако и једнако из гласа попева: „да у Србији нема довољно радне снаге зато, што нема довољно прође, а да ово нема зато што се у сувишној мери купује туђ рад“. Као што смо видели, или извести морали, г. Степа као да за све то криви извесне личности, или већ поменути политику њихову — неопростиво заборављајући: да, да и он сам на владу дође (а „ко у Србији није био министар и који неће бити?) брзо би пронашао: да је у тој земљи „мало руку малена и снага“, и да се само така економска политика може озбиља осуђивати онда, кад Србија буде довољно моћна или довољно уважена да на истински равној ноzi са другим светом преговара, уговора и потписује. (Молимо нека се из овога незакључи: да треба све потписивати што на пр. једна Аустрија буде имала рачун диктирати. Бити мали незначи и бити покоран). Недогматишемо — невелимо да се није могло и више учинити — не тврдимо да је ово мало — много крвавице што имамо максимум улаганих и уложених међународних и народних наших капиталата, — то не, — али и ако заједно са г. Стевом тражимо да држава чини све (и више но) што може да својим држављанима заслугу им од стране преваге и експлоатације обезбеди, опет

тражимо, и то с већим правом, од самих држављана да се што боље и више сами брину и бране. Ми нећемо и неможемо овде да гранамо и о овоме предмету, али доиста време је да се лечи наш свет од болести, у којој му се чини да има само један доктор за њега у свету и да је тај доктор држава. — да у право нема ничега што би он својом сопственом иницијативом за себе, па и за државу, учинити могао. У осталом загледајмо мало ближе у пред положено питање. — Је ли истина дакле, да Србија купује туђа рада у тако опасној мери и сразмери да га г. Степа мора да жигоше као извор скоро свију економских недаћа и неприлика њених? И, ако је истина, то ко је онда крив? — т. ј. ко купује тај „туђи рад“? Је ли тај неко народ Србије т. ј. маса њена народа? Одма одговарамо да: **није!** Масу народа (огромну већину) у Србији данас сачињава тежак — сељак, — а он за цело некупује ничији рад, свакако не у онако фаталној сразмери, као што се закључује или чини. Макар шта мислио и рекао г. Степа, и остали српски статистичари његове таблице, српски сељак још једнако једе код куће „хлебац од свог брашна“ (да од чијег ће?) месо од своје стоке (зар ће од туђе?) одева се „платном од своје тежине и сукном од својих стада, испредене и исткане у његовој кући, уваљане у његовој ваљавици; носи „обућу од коже своје стоке“ (још је некако у моди опанак, а као да га, ни после пада

патентарине, неће заменити „шагрин“ ни „викледер“) „гради“ (али ово и на жалост) — „сам себи алате и справе за олакшање своме тешкоме раду“. Незнамо да ли „данас сељак доноси мање пара са варошке пијаце“ него „пре 25—30 година“. Незнамо ни то да ли је он пре тих година „био без дуга па чак могао и другима да позајми“. За ово би вредно било добро проучити постанак и историју српског „зеленашлука“, „кајишарлука“ и т. д. коме се сељак и чиновници у служби одавали — велимо као и г. Стева баш тако пре једно 25—30 година — из кога доба та имена („зелен“ и кајиш“) у Србији и порекло своје доводе. Али како му драго (најпосле) с тим, једно данас невидимо и неверујемо а то: да српски сељак — а то је маса народа — „купује туђ рад“ — да је, дакле, он крив за савремену финансијску дилему, или и економску исцрпљеност од које баш он највише и страда. Душа ваља мало више разлога налазимо на рачун оне јеремијаде г. Стевине у којој фигуришу стари „хатови“ и „пусати“ (за појасом) „мрки брци“, и „јуначки погледи“. Али и ту једва да можемо да бацимо кривицу на „народ“, т. ј. на масу народа, т. ј. на сељака. Руку на срце, није ни он оно што је предачки му појас Карађорђа и Милоша, — није он показао ни онога духа, ни оне готовости, ни оне ненадмашне чврстоће — али опет, онакав какав је, он одбрани Шуматовац и освети Ђунис — јер ослободи Ниш! Свакако

он се показа достојнији од оних који беху позвани да му предњаче а који, најблаже да се изразимо, то.... неучинише. А који су то г. Стево? Част и поштење.... али то смо ја и ви и они други — то је српска буржоазија — ђивтарија — и српска интелигенција — и војена и грађанска. — Велим ђивтарија, јер су и Карађође и Милош, и остале по реду војводе, били људи трговци, па би њиховим душама у рају можда тешко било кад би чуле: да се њиховим еснавским перјем ките аутори пада патентарине — закона о одужењу дуга учињена у рату за оно за што су они сами и главе, а камо ли кесе, своје залагали и губили. — Велимо интелигенција, српска интелигенција, она иста која у два рата оста без — јунака; која после пола века трошка и спремања рађа агрономе „чија њива неће бити дужа“; техничаре у чијој се радионици изфабрикова — „црвена застава“: правнике — топчидерска кова и спомена, а државнике *тополског* калибра... Част и поштење.. али то је интелигенција која се бори не у рату, већ у миру, не толико противу туђина колико противу свог (из општих ли?) свакако њој самој најбоље познатих побуда, но средствима за које има само једно..... име. Али сада има реч економија, а не просвета или политика српска — да чујемо најпре њу. Као што смо видели не само да се не може сељаку (т. ј. маси народа) пребацити да „купује туђа рада“ (као с чим би га, јадан и купо-

вао?) него му се мора баш противно признати па и замерити имено: да туђин купује његов рад, његов производ, само по сувише неправичну, јер ниску цену. Невелимо да српски сељак, произвођач, неби могао и боље и више урадити — достојније свом сопственом позиву одговорити, — као што неодричемо, но баш тврдимо, да су сеоски дубани тешки грех на души оних, који их поискаше, а још тежи на истој оних, који се одупиру да им на пут стану да сеоски свет уопште, сеоску омладину понаособ моралном искушењу излажу и материјалном упропашћењу воде, — да уче и кваре језгро и стабло народа страним јеснапима и луксузима — тврдимо то, али тврдимо, и то: да је народ досада урадио (уштедио ли — како год хоћете) у довољној мери да израни и одржи, поред себе, и оне сталече његове који нерадећи т. ј. непроизводећи ништа *директно*, сами у истини *купују туђа рада*, туђа производа. Видели смо и који су то сталечи, а сада претом показујемо на једног од њих и то на најмногобројнијег — на ђивту.

Ми незнамо, да ли ћемо бити блажи од г. Стеве у осуђењу или и осуђивању овог тако важног члана и фактора нашег друштва и његове економије, савременог трговца у најширем смислу те речи — али доиста то је класа људи, од које наша народна привреда као да најмање културне вајде, наша народна борба најслабије моралне ватре, а

наша народна ствар најлошије материјалне потпоре очекивати може: јер је то класа којој је стручњачка основа и тенденција конзервативно-материјалистичка, а мета економски материјализам, — и, која, по истој навици и нагону, пре или после постаје, или остаје, оличени представник његов, — непријатељ свију виших идеала и врлина — и индивидуалних као и колективних. Може бити да има, а може бити и да нема право, г. Стева кад, са народно-економског гледишта, о нашим трговцима сведочи: да они раде с „туђим капиталима“ — да су оно дакле, туђе паре у њиховим рукама: а тако исто и да је оправдан онај његов прекор њима, што нису улагали своје имаовине у производна, у индустријска предузећа. Али ми неидемо тако далеко. Ми пристајемо да признамо да су све паре њихове — (свакако што им, по одбитку дугова, остану) а тако исто разумемо их што се нису одали пре на индустријску производњу у време, кад је, и док је у Србији владала политика „нека иде како иде“. Ми њима замерамо што нису добро испекли *сопствени* занат — што нису на пр. стекли и сачували трговачки им престиж и кредит у земљи и на страни — а просто им (вала) све друго. Јер како ствар њихова данас стоји, једно се само с правом може рећи, а то: да њи није више кадра да опере ни Сава ни Морава — ерпска. Прости су људи били наши очеви, још скромнији наши дедови, али

хиљадама њих споменадостојно у гроб сиђоше, јер оставише најкрасније хиљаде деци својој на — аманет! Деца њихова имадоше али... неумедоше. Сељачки се синови поварошише, варошки се синови пошвабише, — али не да стеку, него да растеку, очевину и дедовину своју. Ми смемо да кажемо да су само богаташки (махом трговачки) синови, — несретни наследници сретних тековина — простом бесноћом и пустоћом својом упропастили и проиграли довољно милијона (за ову рецимо полу или и трећину века) да не само данашње финансијско бреме земаљско — дуг српске државе — на своја плећа понесу, него и да целу Србију благословеним банкама — штедијоницама — благослове. Понављамо, није нам толико што невидимо фабрике (јер то није ни лака ствар) него што невидимо банке — штедионице — у Србији. То бар, толико имамо и имали смо права да очекујемо од оне класе, која с кесом народном и својом ради — од трговачке. Једном речју, нама је жао — нас боле — што наша трговачка класа и није трговачка већ ситничарска — *ћивгарска*..... Гди је, дакле, враг? (јер није у торби). Торба је наша пуна, јер је земља наша плодна, јер су рудници наши богати, јер је народ наш здрав. Тајна наше финансијске, наше економске, немоћи не лежи, верујте, у нашем немању колико у нашем **неумењу** — **незнању**. Србија нема скоро никаквих, а камо ли великих, по-

литичких — народних — економа и финансијиста, као год што нема таквих трговаца, техничара, агронома — као што нема лекара, правника, професора, учитеља и других; на кратко, Србија нема *људи* (свакако не довољно) од спреме, од науке — од струке и заната — дакле оно што и да има блага (али не папирна) неможе да купи, јер су прави извор, прави творци и чувари, сваког блага и богатства *људи* и то *људи* од заната у правом и пуном смислу ове речи. Нека нам с тога помогне г. Стева да пронађемо најпреча пута и начина како да створимо, или боље рећи стечемо **ЉУДЕ** у земљи, — на пр. добре народне економе — јер доводити их, „зајмити“ их са стране било би, и по нашем мњењу, излагати се, ако не одговарајућој „окупацији“, а оно, једној врло врло опасној инекулацији. — Ето то је и такав је *оштри* поглед и суд наш о изворима, о узроцима, у опште, па и економике, слабости наше; а сада ћемо да покушамо да именујемо, покажемо путове и начине којима ми држимо да ваља поћи — шат добру доћи. Истина је да се наш главни лек односи на будућност — свакако дејство његово, а ми смо одговорни и за садашност, као и за сопствену нам прошлост. Остајемо с тога са г. Стевом и на тој биљези и пи-тамо се: шта ћемо сад да радимо? Сад, у овој 1880—81 буџетској години? Прво и прво (одговарамо) да хоћемо да платимо дугове државе наше. Како? Поштено (па ма то и

небило „јефтино“). Ама камо извора? Извор је само један. Који то? Народ! — Па то је стара песма!? Друге и нема; ми само тражимо нове певаче — нове бројаче. А који су то? То је српска буржоазија и српска интелигенција. — и војена и грађанска. Па ви хоћете патентарину? И хоћемо! Али њу неће народ. Који „народ“? — Сељак? Та њу је екуштина давно осудила и — саранила! Онда нека ју из пепела диже: то је њена брига и — одговорност! Хо, да сте ви живи и здрави; ми имамо већ и „нов закон“ и — прирез. Живела патентарина! Па шта ће вам! Треба нам. Зашта? За *садашњост* као и **будућност!!!**

Ми смо ево дирнули у једну крајње осетљиву жицу нашег „јавног мњења“, али није вајде, неможемо се данас с њиме објашњавати, — што је дужина овог чланка (бојимо се) већ и сваку меру превршила. Ако бог да, дакле, други пут — о самој патентарини. За сада нека су јој на помоћи — или, ако мора бити, и на спомену — ово неколико редака што сљедује.

Јавна је тајна, ако и није јавна *јава* да, невелимо сиротиња — јер праве сиротиње у нас и нема — него сиромашнија класа народа — а то је, дабогме, велика већина, релативно дакле више тегљи на порезу и прирезу него ли имућнија му половина. Наши богаташи, може се рећи, и нетегље ништа; свакако они имају свој *максимум*. Међутим, ово није само једна велика неправда него и једно

велико зло. И ми смо убеђени да, ако се на-
 ши народни економи и државници не постарају
 да ово зло за времена излече и уклоне —
правинијом и практичнијом пореском системом
 — да ће маса нашега народа, да ће сељак,
 не само доћи до оног штана до кој су дошла
 браћа Војвођани (на пр. Банађани) у Аустро-У-
 Угарској (под истом кобном системом), него
 ће почети да сматра државу своју окрм ду-
 шевног непријатељства — видеће у њој не
 заштитника и чувара најсветијих, моралних
 и материјалних му добара, него ненаситну пија-
 вицу, недољивог изелицу — виновника
 свију невоља и несрећа својих. Донета ништа,
 лакше у уставној земљи, за гласовиту (јер
 имућну) мањину *сан* скупштине, до надићи
 вику на закон који јој (свакако у начелу) пра-
 ведне терете намеће, као ни за паралелну
 већину у скупштини (опозиција ће српска
 вазда из ината радити) до донети закон, који
 сразмерно бreme са сопствених рамена скида
 и на „широка леђа“ масе народа сваљује; али
 треба радити мудро као год што треба ра-
 дити родољубиво! — Ствар је — суштина
 је — у овом: „6 (шест) талира с главе на
 главу“ одавно нестижу да измире нагло ра-
 стуће и умножавајуће се потребе наше др-
 жаве — давно велимо — дакле пре рата и
 ратног дуга, — пре него се непобитно и до-
 казало и искусило да нам треба и већа и
 спремнија војска — **стајаћа** као год и

народна¹⁾ — и достојнија просвета, већи буџет свију и словом свију осталих министарстава, а нарочито сада, усљед грађења жељезнице, министарства грађевине. Ни стара политика „приреза“ више ове огромне захтеве не може да задовољи, јер су прирези фактички претекли порезе (друго име за исти намет) и дошли народу до грла. Од масе се више ни милом ни силом отети не може; па и да може, веће грехоте, горе штете неби било. Шта

¹⁾ Велимо стајаћа, **редовна** трупа и ударамо гласом на оно „стајаћа“ и „редовна“ колико год буде требало да **добро** чује (осим неког другог и) „председник садање скупштине“ г. Алекса Поповић — онај исти Алекса Поповић, који се ту скоро хтеде да погоди с Бонтуом и по цену — српског војног буџета! Господине Алекса Поповићу, молимо вас покорно да, кад је већ Србија, са парламентарном јој лутријом, дочекала; да јој некажемо ваше патријотство (јер то немамо дрскости довољно да ма коме споримо) него ваше „напредњаштво“ (са Абердаром-одеснују) председава и „коло води“, да чувате онда ту вашу скроз и кроз **ћивтарску** политику за вашу властиту душу и гушу, да ју примењујете, — ако баш морате и као председник српске скупштине“ — на пр. на нашем имању до „буковичког кисељака“, а да оставите на миру и одмору српску **војску** и њен буџет. — Од своје стране, ми нећемо пропустити да првом zgodном приликом наше скромно, јер лаичко мњење о овом преважном предмету, и бројним разлозима подупремо. За овај пар можемо само толико рећи: да је Србији, као војном члану и фактору у Јевропи нужно, **апсолутно** нужно бити не балкански *Пијемонт*, (јер *Талијанци нису у боју јунаци*) па ни балканска Прајска, него **балканска Шпарта!!!** Тако је велики — тако огроман и тежак — војнички задатак Србије; а он је (авај!) и тако савремен, и **сло-**

да се ради онда? Држава мора задовољити своје потребе, одговорити својим обвезама — Ено јој онда потрошача **свију**, нарочито **стра-них** производа, па нека их научи штедити ако неможе и радити — производити. Један и најпростији начин за ово био би, наравно, повишак ђумручине на стране фабрикате, али то није само питање наше него и комшијско. У најповољнијем случају тај извор има своју извесну сферу. Па да не, неznam који српски министар финансије у гроб легне, него Душан силни из гроба да устане, па не би (ни његовој — то ли нашој) Србији могао извојевати веће право према иностранству од начелног реципроцитета! Донекле се, може терати и политика „ђумручке заштите“ — **онако исто омиљена нама као год и г. Стеви** — и ако много зависи, наравно, и од вештине уговора-рача, — али та политика има, као што ре-космо границе које се безбедно и стално не

вом сувремен, да ми само **потомству** смемо поверити, и на аманет оставити, да игра улогу — **балканске Атине!** Наша витешка сестра, Црна Гора, доказала је (а и при-рода јој помаже да докаже) да она **рађа** војнике; али Србија мора доказати, да је кадра да их створи, и **истеше** у колико их готове на свет не доноси. Јер, верујте, тешко нама и нашој мисији, па тешко нама и нашој Србији, ако се ми будемо и даље варали о овој горкој и судбоносној истини — ако, једном про-стом речју, што пре и то за свагда неизбјежно себи из главе: да је „народ“ то исто што и „војска“.... Оп-ширније — други пут.... Дакле већа и спремнија **вој-ска** стајаћа као год и народна....

могу прећи. Те границе јесу границе међународне узајмности — равноправности! ²⁾ Шта онда остаје? Онда они остају махом непопуларни, тугаљиви, унутрашњи данци, — посредни доиста, али као што смо осведочени и далеко лакши и правичнији од непосредних. Ти су данци „трошарине“ и „регали“ на домаће, мање или више, непотребне потребе као: пиће, дуван, итд. жиговина али поглавито патентарина.

²⁾ Кад ово велимо ми дабогме имамо на уму одговарајуће *représailles* суседске. Питања пак овог нарочитог рода решавају се и сукоби отклањају — уопште привремено — оним врло важним међународним актима, и компромисима, који носе име „**трговачких уговора**“. — Сад, какав је онај уговор који смо ми недавно са Аустријом закључили, или боље рећи, који нам је та сила онако душмански е нама поступајући, и како само она уме над слабима јуначећи се, издиктовала, остављамо другима, а нарочито г. Стеви, да нам каже кад узможе — велимо кад узможе.... — *Од своје стране ми смо желели и тврдо се надали*: да ће се све учинити — сва средства исцрпсти — да се према Аустрији извојују, ако не већа а оно бар, она права и користи која нам је Велика Британија „уговором трговине и „пријатељства“ признала, — један важни услов вазда изузев, а то баш онај: по коме британски поданици, па дакле и британски Јевреји, имају права трговати и непокретност притежавати у Србији. Према далекој Инглеској, и њеним дај боже још даљим Јеврејима, овај је уступак можемо рећи платонске природе, али према кроз и кроз јеврејској Аустро-Угарској, он је за нас и нашу народну, домаће трговачку и економску самосталност најближи извор најреалније опасности! Ово је, у осталом, врло лепо и живо насликао, — ако смо добро извештени — наш садањи министар г. Чеда Мијатовић у оној познатој критици инглеског уговора у „Виделу“ од прошле године.

Патентарина је дакле она врста посредне порезе која се непосредно скупља, и још нешто. Она је и такса на приходе и на имућство. Први део њен пада непосредно на посредника, — на трговца, — посредно на потрошача а најпосредније, ако икако на осталу масу — на „народ“. Други део такса од прихода — јесте истина шира и тежа и за разрез, али је опет у основу најправичнија и најбоља. Јер онај има т. ј. означаје се, да плаћа који и има — највише ако највише има — најмање ако најмање. Па ето баш овај и овакав је покушај наша скупштина осујетила. Остала је при старом, и неправедном и штетном и опасном, систему непосредна данка, и то таквом систему где онај који најмање сразмерно највише носи и — обратно! Тако исто осујећена је тим неуспехом и она класична жеља свију патријота српских: да се колика толика препона стави наглном ширењу стране фабрикације и експлоатације. — Хтели смо још рећи, од скупштине која оваку економску политику има и тера — *а све су скупштине наше такве* — није, дабогме, с разлогом очекивати ни ону важну и нужну меру, које се потр ба давно показала, а којом би се бар сеоски свет наш заштитио од црва који хоће и њега да подгризе и освоји, имено: сеоских дућана. Наши смо људи, па не тражимо ни од наших скупштинара више но што је право, али бог и душа историја предлога о укинућу сеоских дућана ни најмање не слу-

жи на част онима који имадоше кад да оборе патентарину, и да се сити и због ње и без ње насвађају, и наинате: а који неимадоше кад ни да у претрес узму лањско и сопствено им решење о њиховом укинућу. Напоследку, да кажемо коју о систему штедње у самој држави. Ми нисмо од оних који виде у нашој администрацији уопште један скуп и компликован механизам. Поред све вике и агитације у корист тако званог „упрошћења администрације“ ми држимо да нема нигде ни јефтинијег ни бројно умеренијег персонала. Ко у ово сумња нека узме шематизам Србије и нека изброји преставнике те чувене „биро-кратије“ српске. ¹⁾ — Тако исто, не да мислимо него, уверени смо да је и наша војна струка по броју скромно, управо недовољно, заступљена. Велимо по *броју* али не и по чину, јер се са овим „чиновима“ — особито за време првог рата — према кеси народној, не неблагодарно него, немилостиво поступио. ²⁾ У толико више је то заболело наш

¹⁾ Године 1877 (дакле пре присајединења ослобођених крајева) ми смо избројали око 360 судских, 330 полицијских чиновника. Са професорима и учитељима (којих има на 900 — а сада и више) свију класа, поштарима и телеграфистама, грађевином, финансијом, правдом државним саветом, кабинетом и т. д. ни пуне 2000 органа.

²⁾ Највећу заслугу за ово као да ће имати наш тичко-моравски „главнокомандујушчу“ ђен. Черњајев, који, као да је хтео да нас утеши за претрпене поразе

свет што данашњи официрски кор није или бар сматра се да није, побрао сразмерну количину бојних лаворика. Нисмо доиста за умањавање ни броја ни награда, ни чиновничког ни официрског реда, али јесмо да се, за неко време бар, почне тврдичити са великим „класама“, „чиновима“ и пензијама“, а међутим да се на обоје, особито на официре (јер су они за време рата пуне плате имали) удари један добар проценат — ако је могуће и довољан, да се и интерес и отплата на дуг на страни дочека и задовољи. Дуг у земљи да плате ћивте — шпекуланти, зеленаши и кајишари српски — они исти што г. Стева каже, и што му верујемо, да су „покуповали у бесцење“ и признанице реквизиције и облигације државне од сељака и сиромашка, и они све то да плате помоћу повампирене им патентарине — која се код чиновника и официра другим именом (бар) кретити може. Оштедњи дакле, као таквој, мало да имамо да кажемо на овом месту. Управо наша би се штедња више тицала будућих по сувремених прилика. Ова евентуална економија (тако да се изразимо) односила би се поглавито на ор-

под његовом командом — а свакако под његову одговорношћу — аванзујући и лево и десно наше официре, а спајајући као киша и на праведне и на неправедне од њих масу кретова и медаља. Колико да смо спремни да признамо добро срце брату Ђенералу, жао нам је што се он тако гостољубан показа са — *нашим* будетоном и *нашом* историјом!

ганизацију наше војене па и просвете струке. Не само н. пр. да ове две струке могу једна другу морално него и материјално да помажу и попуњују. Нека је с тога што ближа школа касарни и касарна школи (и ако знамо да ово млогима неприја). Јер доиста, и право је и корисно је, и нужно је, да наша омладина — наша будућа интелигенција — активно учествује у бојној линији: па, да се не би наша (као у последњем рату) неспремна и недорасла за такав задатак, нека би се с тога у свима нашим нижим и вишим заводима (као „великој“ „учитељској“ „земљоделско-шумарској“ школи и „богословији“) увела војничка настава са практичним вежбањем — у тој мери, да би нам исте школе у време рата могле позајмити ниже чиновне, или бар један степен више од проста војника. У просветној струци незнамо зашто се неби могао, (делимице бар) спојити богословски са учитељским позивом — те тиме стање обојих у истом лицу поправило — јер би се свештеницима онда могао уступити и учитељски буџет — наравно одговарајући. Према томе наши будући свештеници (ђакони н. пр.) нека у мирно доба служе, или помогну служити, службу недељом и празником, а уче децу књизи радним даном. У рату нека буду не само требничари и гробари, него бар оно што је био, на пример, отац Мелентије српској борби на Љубићу.³⁾ На рачун ове последње идеје т. ј.

³⁾ *Архимандрит — добошар!*

релативног спојења учитељске са свештеничком улогом — а и за случај ако би когод помислио да ми овде прекорачавамо границе кастичних или и каноничних обичаја — додајемо: да је учитељствовање, с физичке стране, лакше од орања и копања — коме многи свештеници, немајући насушна хлеба, прибегавају — а морално угледније и примерније, од спекулисања, парничења, јурења по судовима и дреждања по полицијским ходницима. Што се наше просветне струке на посе тиче, ми, ма да нисмо, и немислимо бити, српски „радикалци“ ипак тражимо, на овом месту, најрадикалније преустројство како у систему тако и у персоналу исте. По нашем скромном али и тврдом уверењу, наша ће просвета бити материјално скупа а свог културног задатка просто недостојна све, док се неодважимо усвојити и применити начело — принцип — „централизације више а децентрализације ниже наставе“ — т. ј. свести број виших школа на квалитативни им минимум, а дизати број основних школа на одговарајући максимум. Другим речма, ми данас имамо сувише гимназија, полугимназија и реалака — као што имамо сувише катедара на великој школи — за наше праве научењачке силе, а премало основних, (нарочито честитих основних) школа за наше народне потребе.

Овој жалосној истини ваља једном смело у очи погледати, на с применом лекције која отуда проистиче ни часа нечасити — у то-

лико мање што су и разлози и права као и просте штедње — економије на тој страни. Дакле ми предлажемо да се, осим једне или две гимназије (гимназије у Београду а полугимназије у Крагујевцу) *укину све* полугимназије и реалке у Србији (*број ђака — кандидата — за ове ограничио би се строжијом и вишом ИСПИТНОМ пробом и системом*) а тако исто да се не само престану попуњавати извесне, него да се *укину и све оне*, катедре на великој школи за које се зна (или лако знати може) да немамо људе у *истини стручне — снаге опробане* — и оставити их празне све док небудемо стекли *такве* људе и *такве* снаге. Ми ће мо мало даље имати прилике, а и *куражи*, да се ма и посредно и приближно изразимо (јер немамо права а уколико знамо ни дужности да у детаље улазимо) и *које су то катедре?* Засада нека нам је слободно положити општи закон — имено: да, *не* да је у интересу буџета *као таквог*, јер ако, и на шта, на просвету зацело нетреба никада жалити — а наш народ и скупштина с поносом тврдимо, никада нису ни жалили — него просто у интересу је *баш саме просвете* и њеног угледа да њу шире и представљају, **једино и искључиво**, *њени прави и истинити апостоли!* Са најреалнијег најпозитивнијег науком и искуством *освећаног* — гледишта ваља нам се дакле одрећи пружања даље но што нам истинско научењачки, *стручњачки*, губер допушта; јер нам је боље имати и један једи-

ти факултет који ће скромни придев „добар“ за-
служивати него ли три који то неће; — боље нам
је — *велимо на том пољу* — имати и једнога *Ми-*
лоша но и три (или и више) *лзша*.... Материјална,
пак, уштеда, економије, коју овде у изглед став-
љамо, била би само *привремено*, а не и никако на-
челно, буџетско-финансијске природе, јер у самој
ствари, тај буџет ако нетреба повишавати *из-*
весно га нетреба понижавати. Права штедња
састојала би се дакле у томе: што би се *оне*
буџетске „позиције“ које данас заузимају —
у очи морамо да кажемо — *полетарци* и *пе-*
данги у науци — имале чувати и штедети
за (ако хоћете и њи саме кад порасту и кад
их лично т. ј. *озбиља* заслужије али донде)
награђивање, одржавање, или бар *неиспуштање*,
старих *Даничића* а задобијање *нових* и буду-
ћих — српских или и словенских *Јашћа*, *Бо-*
гишића, *Јуречека* ¹⁾ и њима подобних или бар
по стручњачком реду *најближих*! Јер, ако ну-
стимо да се у највиши завод просветни по-
чну увлачити и гомилати људи неосведочене
спреме и висине дочекаћемо црни дан кад ће
они бити — *ако већ нису* — у *парламентар-*
ној или *већини*, па ће *изирати* и *саму ону*
златну, **демократску** установу у просветној
нам јерархији — *установу избора* нужних *стру-*
ка и *положаја* као и *њихових окупиатора*.

Што се омет наших основних школа напо-
се тиче, ту заиста треба усвојити онај кра-

¹⁾ Кога ево могу и балави Бугари да плате а ми не-
ћемо.

сни јер *ипрактични* и *реални* систем који је код Американца онако дивне резултате показао; и који, ако би се код нас увео (*а незнамо зашто као и неби*) пренео би свакако знатан део на њих (зар) и већину позитивно-научних предмета из наших реалака и полугимназија те, наравно, *начелно* подигао њихов курс са две или и три године. Сувремени персонал, пак, истих реалака и полугимназија као и гимназија могао би се онда са извесном коришћу употребити на попуњавање тако преустројених основних школа, а упражњена места из задржане, једне или две, гимназије поунити извесним окупаторима катедара на великој школи — наравно и у првом и другом случају водећи рачун о већ стеченом праву дотичних на финансијску оштету.

Пошто је сав овај разговор потекао из намере, тежње и најзад отвореног покушаја да се покажу уопште буџетске позиције које би се могле или с коришћу или без реалног уштрба укинути — уштедити — да не заборавимо дотаћи се, овако zgodном приликом, познате, јер *одређене* политике „упрошћења“ других грана државног нам буџета. На пример — наша *окружна начелства*. Ми мислимо¹⁾ да би се та буџетска *позиција*, као таква могла и сасвим избрисати (**ВЕЛИМО** *као таква*, као *буџетска позиција*, јер негарантујемо

¹⁾ Мило нам је, што се ту слаже или бар слагао е нама „*пријатељ народа*“ наш врли ваљевац — Милош Глишић.

нимало да неће иста или још већа буџетска *цифра* — одобрена *сума новца* — у други *цеп наших* муштерија отићи) али смо *сигурни* да се може *преполовити* — свести на цифру округа чија бојна величина (становништва) неби била мања од оне на пр. Пожаревачког округа. Осим тога, ако је истина да наш „*државни савет*“ нема никакве стварне и одговорне улоге — да, као што кажу „ништа не ради“ — онда га зацело не треба жалити; али *факт* је да је то тело, састављено из извесног броја извесних органа и чланова, имало у прошлости свој „*raison d' être*“ па да му се и данас може какав користан посао наћи. Ово наводећи тврдимо да ништа даље од нас није од помисли на други — горњи — *дом* (то не дао бог) али *рада* и посла државна има у Србији и сувише (ако *хоће* само да се ради и послује) па нека би *савет* колективно и пропао чланови његови *индивидуално* зацело *не* морају. Свакако млађи и здрави саветници неби остали без каријере, — а колико би, поред оштете по „стеченом праву“, награде добили то је засебно питање, и оно у овом *оскудном* времену бар, треба да се само у корист штедње економије решава.

Уосталом ми ћемо радо оставити *специјалним* познавачима наше опште државне организације суђење и решавање о оваким више стручним питањима и пројектима; а ми ће мо се само још потрудити да откупимо дату реч у свези са оним задатком који се састоји у

стварању не новаца него *твораца* — правог и истинитог извора свега добра као год и зла — *човека* — **ЉУДИ**, и то *људи на свом месту!* Наравна ствар ми предпостављамо излишност потребе доказивања да ту баш нас највише боли и тишти — да је недостатак *људи нај-љуба* сиротиња наша — да се управо без *људи* (од заната — *људи на свом месту*) ништа *људски* постићи неће и не може, ни што се постигне, одржи и обезбеди. Осврнимо се с тога мало око себе те распознајмо и избројмо, ако можемо, масу питања, проблема, задатака који нас окружују, опасују и стежу. Пред нама су ево циновске слике и прилике војничке, политичке, индустријско и трговачко-економске, просветне и тма божија других, — да неумемо бити задоста паметни да кажемо, које су од којих прече, теже ил судбоносније..... *Ко ће њима одолети* — ко ли цеват дати?..... Та само *жељезничко* питање — *оно једино* — превазилази свеколике силе наше не материјалне (нисмо опет ми така сиротиња) него чисто *културне*. И не сва Шумадија него сво Српство да се напрегне па неби кадро било да своме Пијемонту достојан број *достојних* техничких снага — *добрих инжињера* — на расположај стави. Па да ово што рекосмо вреди само за српску технику — индустрију — *ни по јада* — него то вреди и за оне гране и струке које од нашег политичког рођења чувамо и гајимо, које смо најкупљим и најкрупнијим знојем и

сузама облили, и којима смо најдража блага наша поверили — то вреди и за нашу *војску* и *просвету* — *школу* и *касарну*..... Од како је Србије тражи се, од како је пореза даје се, од како је буџета *троши* се на ова два љубимчета српског духа и српског срца! Нећемо друге сеје да питамо (ни правду ни финансију ни грађевину) ако нам ове две поштен рачун положи. Нећемо да питамо ни шта су биле (ни једна ни друга — ни у јучерањем рату ни у предходећем миру) него *шта су сад*? Нека изађу (не „ђенији“ прве ни „капацитети“ друге) него нека изађу *људи* од проста заната *људи* *из свом скромном месту* из обојих — да видимо: **КОЛИКО ИХ ИМА?**²⁾

²⁾ О војсци смо већ нешто и казали, али према просвети — несмемо пристраснији бити. Узмимо за пример већ помињати највиши просветни завод у Србији — *велику школу* — и из ње опет за пример, г. Стевину струку и катедру. Десет пуних година заузимао је ту важну столицу у просветној јерархији садањи адвокат папирна новаца (без подлоге). Личност г. Стеве Поповића нас се ништа не тиче и њој — *част и поштење* — али *рад* професора народне економије за то време неможемо да признамо за рад него далеко пре за *нерад*. Јер, изузев оних вечитих некажемо и незаслужених (баш напротив) панегирика Керију и Керијевизму — *ко* који као да се сматрао на том извору са простим синонимом *науке* о политичкој економији — речени професор не само што није обогатио српску сиротицу, српску школу и омладину, *својим предметом* — **ДЕЛОМ СВОЈИХ РУКУ** — него је у место тога оптеретио српску књижевност производима бруталне полемике, примерима из сокачке методике. Али то је прошлост (у интересу правде додајмо у толико *светлија* и *утешнија* у ко

..... Него не газимо дађе — не за-
мањујмо више ; и, као што смо раскрстили са
г. Стевиним папирним новцем, тако раскр-
штајмо и са г. Стевином ђенерацијом, и она
— „нека иде како иде“ ! Гледајмо у главноме
у *будућност*, у оне што настају. Да, оне што
настају — оне на којима и Српство и Ср-
бија остају — српски подмладак. Можемо ли
што за њи да урадимо? — Како да кажемо?...
Ми само знамо, или ласкамо себи да знамо,
шта *треба* — шта смо *дужни* да за њи ура-

лико нам даде, и у колико нас накнади, ватреним и срет-
ним апостолством „*ђужручке заштите*“) док ми овде гово-
римо, јер *морамо* говорити, о *садашњости*.....

Дакле човек који је полане „аспировао“ на „исто-
рију“, преклане се „нарочито спремао“ за „философију“,
дочека лане да извуче сасвим *трекју среќку* — доби као
год оно у накнаду ил' оштету — катедру *народне еко-
номије* на великој школи..... Па ко је крив ? За
цело не „он“. Он је „редов“ који се машио, и треба да
маша, „ђенералска“ чина, а лично има (можда) на сво-
јој страни толико исто права колико год и сви, осо-
бито *млађи*, „професори права“ — неоспорно, пак, оно-
лико колико и колега му за..... *геодезију*! — „Крив
је министар — влада“ рече у Нишу Никола Пашић
(„нека да оставку“ потпомогоше га снажно поп Марко
и Милош Глишић) али ми имамо кураж да тврдимо да,
у овом случају бар, душу греши г. Пашић, и уверени
смо да ће се он и *парламентарном* позиву свом оду-
жити ако погражи рачун од *сопствених* му бирача, али
не оних у Зајчару него оних у „Капетан-Мишином зда-
њу“ а којих је *колективно* име „*академијски савет*“ или
и „*професорски збор*“. — Од своје стране ми предпо-
стављамо и надамо се да ће *бирачи* моћи да докажу:
да „*није било бољих кандидата*“; а тако исто и да ће
(изабрани) кандидати моћи да докажу, да *од њих нису*

димо, а то би било : да им *стечемо*, или бар да се потрудимо да им *стечемо*, *боље учитеље* но што имадосмо и но што смо *сами*, — да их оставимо, и поверимо **ЉУДМА** који ће их научити да буду — **ТО ИСТО!** Приступајмо *дакле*, и овом проблему и *ако је могуће*, *решењу његовом*. Пре свега одма рецимо да ми немамо ништа ново ни особито (све је старо под небом). — *У начелу*, *нека се корача истим путем пресађивања*, — *у колико недостаје*, — *обрађивања* — *у колико достаје* — *свију биљака науке и напредка човечанског*. Ти *разсади* још су код нас ретки и нејаки. Да што пре до бољег и обилнијег плода дођемо морамо два услова испунити две залоге дати — морамо их *брижније* гајити и заливати, и мора нас бити *више* на послу. Другим речма : *да што вреднији будемо* — *што више од нас*.

„Знање је светлост, знање је моћ
Учите браћо — дан и ноћ“.

Учите, да, сви ви што име и време *ђачко* имате, али још *више* и *највише* о ви *учитељи њихови* — ви *путовође* наступаућих колена српских — ви, који би требало не да у ка-

и не могу бити бољи њихови бирачи, а прва српска школа бројаће и даће на прете **Панчиће**, **Даничиће**, **Бошковиће** **Људе од заната**, **људе на свом месту!** Него, *вбиља* кад овако стоји са великом школом, да како ли је с тобом о зелена омладино српска што се одазиваш на прозив твојих „суплената“ и „предавача“ — тамо негде на Тимоку и Нишави? Доиста нека ти сам бог буде на помоћи!

пљама надате него, у ројевима летите | по великој башти *истине* и *истраге*, како би са непрегледног цвећа њеног прибрали умно саће — *себи и својима!* Бирај и шаљи с тога, мајко Србијо, што више можеш од најбољих и највреднијих ђетића твојих у *стран свет* — *на изворе знања и науке!* То нека буде твоја омиљена и непромењива девиза — све док у твојој сопственој кући не будеш имала довољно *права* квасца науке да с њим хлеб *интелектуалне* — *културне* — *ти независности* преправиш, те с њим себе и свој бедни род заложиш. — А сад да видимо шта ћеш и како ћеш — и ту да се нађеш. — Од своје стране ми сво најсвечаније, и то без икаквог даљег околишења, истичемо питање *српских аутомаца* у опште као најважније, — као најбитније, — по *праву*, јер *културну, будућност и самосталност* *нашега народа*. Отворено велимо да не опраштамо ни нашим очевима ни дедовима (ни званичним ни приватним) што су се ту, и у том питању, држали политике „нека иде како иде“ — што су заборавили да је то онај део српске језгре из чије ће се средине рекрутовати будуће војсковође, будући државници, економи, књижевници, учитељи и све оно што је најглавније у живом организму сваке земље и државе — *његова интелегенција!* Сувремено стање и схватање тога преважног питања јесте, верујте, тако жалосно, јер тако површно, да ће земља наша горко испаштати,

ако већ неиспашта, неувиђавност или нехатост старијих ђенерација, јер ће најзад пронаћи да *не има* зато што *неуме*, и што умела није. Него ми ћемо одма прећи на ствар. *Шта да се ради*, дакле? — Прво и прво тражимо да се том питању с надлежне стране — поглавито са стране владе и скупштине — *најозбиљнија* пажња поклони, јер само тако ако се до реалног решења његовог дошло буде. Са своје стране, наравно, ми само можемо пружити, јер можемо исказати, сопствено мњење и уверење. Ми тврдимо, дакле, да је данас и *квантитет* и *квалитет* питомачких снага у страноме свету далеко *испод* праве потребе и висине. Другим речма, наших је питомаца *мало* а и што их има мало обећавају јер мало раде и ураде — мало уче и науче. Тражимо, дакле, ово двоје: 1-во, да се њихов број *знатно* увећа и 2-го, да се све могуће и немогуће мере и услови пронађу и *примене* да се ти људи *озбиљном* раду и занимању предаду, да дужност врше — да позиву одговоре. Јер, ако то nebude, Србија ће добити у размену за поднесене жртве само једну тешку масу опасних шарлатана, неизлечивих готована — морални и интелектуални пролетаријат — *једну* несрећу а никакву срећу. — Што се величине *не* нужног *броја* питомаца тиче, ми мислимо да њихов број, ако не треба да осетно пређе, зацело не треба да изостане *иза цифре срезова и великих вароши у Србији — укупно узетих*. Управо, ми смо мњења да питомце од

сада шаљу и срезови и зарони, а држави само да се помогне да увећа број зрелих, опробаних младића, и то само из *више војене и више просветне* струке. На кратко, ми би тражили закон који би обвезао срез (неки већ то и драговољно чине) и свако знатније место у Србији да *мора* издржавати бар по једног питомца на страни* — да овим путем сами себи набављају *лекаре, инџинире, индустријалце* али особито **пољске економе**! А, да се ова мисао неби осујетила нагонима, слабостима и опасностима младости, захтевамо: да сваки срез *посебно*, а држава *врховно* врше над њима *неумитну* контролу. Познато нам је савршено да је контрола и над младим људма у земљи, а камо ли на страни, веома тешка ствар, али зато и треба обраћати пажњу на *практично* образовање истих, ако не и *више* а оно, колико год *теоријско*. Тако на прилику и од медецинара али особито од техничара, рудара и пољских економа треба тражити доказе фактична *физичка* рада; од *првога* да је што и *измерио* и *израдио*, а не само „научио“ измерити и израдити; од *другога* да је у окна силазио и с њима се добро упознао; од *трећег* да је не само главом орао и копао него да је томе и *обвикнуо*, и да може тролетне жуљеве на рукама а испечене боре на лицу, да покаже. Јер, ако се на *практику*

* Тако исто разни и богатији *еснафи* у Србији могли би се *подобно* упутити — да шаљу своје чисто *западњичке* питомце.

не буде довољно назило, и иста довољно контролисала, као што навестисмо, долазиће нам из туђине фино намештена мирисава „господа“ са „сведодбама“ од „професора“, које или нису ни слушали или, ако су слушали, а оно су све у каванама поборавили и на картама изгубили. Та ће „господа“ тражити „господство“ и „господска места“ (ако не одма за министре а оно „бар за професоре велике школе“); понашаће се у духу дрских претензија и несносних фантазија, а „геачком“ отпору и имену нашем оглашаваће котеријско-шарлатански рат.* Али још једну реч. Сви ови срески питомци кад се у постојбину врате, да иду, не у среске канцеларије него, у срески народ да му убаштине земље и отворе руднике — да ору и копају с њиме заједно — да буду његови и учитељи и сарадници у

* Рекосмо „геачком“ али тај се придев употребљава обично ван скупштинског „рејона“ по неки пут и у четири ока. — У самој скупштини пак ваља се понајрије угледати на професора естетике („на нашој великој школи“) па бирати парламентарније изразе као на пример „грмањском“ ако је реч о „отпору“, а ако ли је о чему „радикалнијем“ онда апеловати и на корен — на „оца грмањског“; јер ова модерна девиза долази, или бар надлежну „интелигентну“ санкцију доводи, од оне скупштинеке перијоде, када се абердарско-секретарски — сада већ и подпредседнички — (на катедри и у књижевности познати као строго „појетско-философски“) — појмови „о лепоме“ код нас први пут популарисаше, т. ј. добише „практичан облик“, то јест посташе „приступни маси“ „народу“ а преко најсиурнијих, јер најнепосреднијих, представника и пуномоћника његових.

миру а и видари и саборци у рату, — да деле с њим и добро и зло, и срећу и несрећу — у свако доба да буду дакле (оно што данас нису) *истинска интелигенција његова!* Мало тежа од ове ако је улога и задаћа *државе српске*, т. ј. њеног *војног и просветног* министарства. Ова нам морају лиферовати не само учитеље омладинске него и *учитеље учитеља* — она нам имају *стећи људе* из чије ће се средине, као што смо напред рекли, у своје време рекрутовати и *историји*, а толи савремеништву одговорни математичари. Наравно ми овде разумемо не само будуће наставнике војне нам академије или велике школе (па дакле и чланове „*ученог друштва*“) него будуће организаторе и администраторе наших главних војених политичких и економских сила. Нема сумње да ће оваке људе — наравно *на свом месту* — најтеже бити тећи и стварати, али свакако пажња у избору зрелих, даровитих и вредних младића у што већем броју — подвргнутим за време ђаковања довољној контроли, а *ушћени* у повратку и будућности *конкуренцији* — велимо сви ови услови даће нам, или ће бар тежити да нам даду, оно што нам треба. На пример, празне су данас катедре *историје* и *астрономије* на великој школи, а хоћемо да на њи своје синове а не туђинце посадимо; то, уместо послати (као што је учињено) по једног младог човека за по једну од обојих струка — те тако од њихове слатке воље — а такав је и никакав други садањи случај —

пустити струку да *апсолутно* зависи* — управо поверити се на милост и немилост не само њиховом веку и здрављу него и њиховоме ћефу за рад или за нерад — њиховој сопственој иницијативи и апелати — уместо тога требало је послати бар десетак што честитијих младиха — велимо за само ове две струке. Па онда, да се над свима њима будна и честа контрола врши (и у позитивном и у негативном правцу) да се од њих управо још за време ђаковања траже докази озбиљна — *официјална* рада, и најзад да се по повратку у постојбину, и то после *више*, а не једно или двогодишњег спремања, не само међусобном него, *оштем* конкуреу изложе; па тек онда *најзаслужнији* од њих да, не *професоре* него тек *сулентуре* добију. Дабогме да ово исто правило вреди и у *војеној* просвети (где узгред буди речено, као да много боље стојимо**). *Ето тако се теку људи од места и заната.*

* Рекосмо „апсолутно“ али можемо рећи и *више* по апсолутно јер, како чујемо, један се од тако послате двојнице одважно већ и на „*дипломацију*“ („Ecole des Sciences Politiques“). Дакле мало је *историја* и — **катедра!**

** „Војна академија“ је извесно једна од најбољих школа коју је Србија икада имала ако не и **једина!** Но да би могли дати и жива примера ове наше *аигломачке* политике нека нам се дозволи да се са највишим поштовањем сетимо честитих избора (авај сада и *покојних*) питомаца државних Милана и Алексе М. Радовновића *природњака*. Онакве ђетиће слава је и бирати и слати, и за онакве будуће катедре чувати, а не попуњавати их à la већ поменутиим примерима, па се по-

„Знамо, али за то треба буџета и пара, а ми тога немамо — пропали смо“ — рећи ће нам неко од скуштинара, или бирача његових, који је извојевао пад патентарине; али ми смо се на сва та питања већ једном (ма и успут) осврнули и сада одговарамо начелно — просто и отсудно — „боље је мудро трошити него ли глупо штедити“, и — завршимо Дакле вама, о млада браћо, што се на светлу и свету позорницу ваше кржаве отаџбине пењете, вама нека су на аманет ови тешки терети и задатци за која ми ево, погрешком својом ал' нечијом, спремни ил дорасли нисмо Тражите од добре вам мајке Србије да вас што више *на науке да*, али онда будите вреднији и карактернији, свеснији и родољубнији од нас — од нас који смо прошли кроз школу српских космополита у политици, шарлатана

сле извињавати „да нема бољих кандидата“. Дабогме да немаш кад пабирчиш — кад шаљеш *једнога* човека на страну да се за *једну* годину „усаврши“ у „философији“ на пр. па кад неко после пред надлежни форум „изађе“ и „докаже“ да је „философија“ („психологија е „логиком“ „естетиком“) његов сомун („специјалитет“) и да он „то ником неда“ онда ето брате празне столице.

(Од војених питомаца падају нам на памет покојни (куку, све покојни) Илић, Паја Ђорђевић, Јеврем Радојкић чији недостојни и живи другови неки беху недавно послати у Петроград да пронађу тамо *не* какву тајну у војеној спреми и организацији него „недостатак државне помоћи“ — како *им постижу* *суже измешу*
30—50 дук. цес.)

у науци — од нас, који смо дозволили титрање и ругање са светињама и прошлости и сувремености и будућности; који смо сведоци ако нисмо учесници, процеса у коме светила јавног обавештења постају органи јавног изопачења — који смо готованисали кад нисмо партајисали и вадили очи живе, а који не бисмо на *правој муци* — *јунаци*. Ако вам пример и углед треба — а то сваком треба — аман, — погледајте *понајуре*, па богме и *понајосле* **иза** нас — ви војници на *Кара-Ђорђа* и на *Хајдук Вељка*, државници на великог проту и Милоша, књижевници на *Доситија* и *Караџић Вука* а песници на *Ђеђуша* и на *гусле српске!* И други су мали и нејаки; али — сваки има срећу ил' потпору

Само „*Наша суза нема родитеља.*“

Само *Над нама је небо затворено*

Те не прима илача ни молитве“.

. Зарежите е тога у души и у срцу вашем ове страшне истине и горчине историје наше, јер вам је намењено да водите слабе снаге ваше мале земље по оном путу на коме је она *велике муке премучила* но на коме ју (ипак) *чекају велике победе* — ако ви само budete њих *достојни* — ако budete **Људи!** Па, и онда ако је (авај) записано у књизи судбине да прођете кроз искушења наших и ваших предака од *Љубића* и од *Каменице*, учините — *небило вам просто* — да *ваши Ђуниси* имају оно што *наши не-*

мадоше — Своје Рајите и своје Синђелиће !!!.

..... Себ прегорјев — највише се може !!!.

Али, али, али, ми смо се занели; ми смо ево заборавили и оно о чему смо почели и онога с *киме* смо отпочели сав овај тешки разговор Ходите с тога г. Стево да се бар *људски*, т. ј. *пријатељски*, опростимо Ако пристајете, — а пристаћете јер сте знамо добар човек — хајдемо до храма наших — *српских* нада и напора Ако пристајете — а пристаћете из истих разлога — хајдемо и *унутра* Видите (болан!) ми смо се толико свађали, и чисто *свадили*, због те ваше *хартије* — не било је — а гле! онај се **Првак** наш за сво то време молио богу за нешто *још прече* и *најпрече* За „**три добре жетве**“ !!!
..... Дакле г. Стево да се растанемо *тек* пошто се на ово одазовемо и са **три** пута велико и право **Амин** !!!
Па сад — до пријатељског виђења.

У Паризу
1880—1

Ваш поштовач
Никола С. Јовановић.
„Американац“.

